

НОРҚИЗИЛ КЕНГБОЕВ

**ҚАШҚАДАРЁ  
ВОҲАСИНИНГ  
БАХШИ-ОҚИНЛАРИ.**

Норқизил Кенгбоев

**Қашқадарё воҳасининг  
бахши-оқинлари.**

«Yangi asr avlodi»

**Кенгбоев Н.**

Қашқадарё воҳасининг баҳши-оқинлари. / Н. Кенгбоев — «Yangi asr avlodi»,

*Норқизил Кенгбоев*

*Қашқадарё воҳасининг баҳши-оқинлари.*

**“Китоб-беминнат устоз, билим ва маънавий юксалишга эришишнинг энг асосий манбаи.”**

**“Халқ оғзаки ижоди-гўёки бир чаманзордир.”**

*Ҳазрат Алишер Навоий*

**“Китоб (битиғ) барча бунёдкорлик, яратувчилик ва ақл идрокнинг, илму донишнинг асосидир, ҳаётни яратувчи мураббийидир.”**

*Соҳибқирон Амир Темур*

**“Мен шунга аминман-китобсиз тараққиётга, юксак маънавиятга эришиб бўлмайди. Китоб ўқимаган одамнинг ҳам, миллатнинг ҳам келажаги йўқ.”**

**“Китоб мутолааси ва тарғиботиға эътибор фарзандларимизнинг таълим- тарбияси ҳамда тақдирида муҳим аҳамиятга эга.”**

*Ш.М.Мирзиёев*

Ўзбекистон радиоси орқали ҳар жума куни тонгда баҳшилар ҳақида “Баҳшилар баёти” эшиттиришида тараладиган наво.

*Байти билан таслим этар дилларни,  
Ортга ташилар самар бермас йилларни.  
Шамолларнинг қанотида учади,  
Чечанликда обрў-шараф қўчади.  
Масофалар танобини тортади,  
Елкангизга завқ юқини ортади.  
Эл мулкида дostonлардан ганжи бор,  
Нопокларни айтар чоғи ранжи бор.  
Айтишувлар бобида у зафарли,  
Худбинларни савар сўзи захарли.  
Ватан учун эсон фидолик байти бор,  
Гоҳ сокин, гоҳ бўрондай пайти бор.  
Маънолардан тизиб қўяр мисралар.  
Бахт йўлини чизиб қўяр мисралар,  
Баҳши деган номи бордир шарафли,  
Ҳар қадамда таъзим ёрдир шарафли.  
Оллоҳ улар умрин шеърға белабдир,  
Нури омад азиз бошин силабдир.*

**Дунёни дўмбира билан забт этган ўзбек баҳшилари.**

Аждодларимиз жаҳон намуналари оғзаки ижоди меросига ўзининг эртаклари, қўшиқлари, мақол, топишмоқлари, аскияси; айниқса, дostonлари билан муносиб ҳисса қўшган миллат мақомига эгадир. Дунёда “Алпомиш”, “Тўрўғли” туркуми дostonлари даражасида халқ қаҳрамонлик эпосига эга халқлар бармоқ билан санарли эканини фольклоршунос олимлар қайд қилиб бўлишган. Яратганга шукурлар бўлсинки, биз бугунги кунда ҳам ота-боболаримиз, момоларимиз ўз вақтида баҳраманд бўлган дostonлар ижросида қатнашиш, “Рустамхон”, “Алпомиш”, “Тўрўғлининг туғилиши”, “Маликаи айёр” каби гўзал ижод дурдоналарини тинглаш имкониятига эгамиз. Шубҳасиз, бундай ноёб имконият замонани қадим-қадим замонларда Жасоқ, Фозил Йўлдош ўғли, Эргаш Жуманбулбул ўғли, Пўлкан, Абдулла шоир, Қодир баҳши, Чори Хўжамбердиевлар яратиб кетишган бўлса, ҳозир Шоберди баҳши, Шомурод баҳши, Қаххор баҳши, Абдумурод баҳши, Баҳром баҳши, Шокул баҳши . Зиёдулла баҳши, Бойқўчқор баҳши, Панжи баҳши, Ахрор баҳшилар тўрғай бўлиб сайрашмоқда, Жуманбулбуллар анъаналарини фидойи шогирд сифатида давом эттиришмоқда.

1992-йилда устозимиз-филология фанлар доктори, профессор, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган мураббий Муҳаммаднодир Саидов бошчилигида мен, Тойир Ҳайдаров, Дилшод Долимов Қашқадарёнинг Дехқонобод туманидаги Хўжамахмуд қишлоғига машҳур санъаткор Қодир бахши Раҳимов хотирасини ёд этиш мақсадида бордик. Бизга ўз ҳудудининг машҳур олимлари Абдимўмин Қаҳҳоров ва Абдиолим Эргашев ҳамроҳ бўлишди. Ёдгор бахшининг ўғли Қаҳҳор бахши эндигина Америка сафаридан қайтган экан. Биз меҳмон бўлиб борган кунимиз Қаҳҳоржонга йўқолган сигири топилгани ҳақида хабар келди. Эндигина салом-алик қилиб турсак, ҳовлида мотоцикл овози эшитилди. Хотирам адаштирмаса, биз мезбонникига эшик тақиллатиб кирганимиз йўқ. Чунки биз тасаввур қиладиган ҳовли, девор, эшикнинг ўзи йўқ эдида. Шундай бўш дала. Истиқомат қиладиган уй. Уйнинг ёнида ярим машина кум. Мотоцикл овозини эшитган Қаҳҳоржон яна меҳмон келди шекилли деган фикр билан ташқарига чиқиб кетди. Кўп ўтмай ўзи мамнун, табассум билан кириб келди. Қўшни қишлоқдан тўй ўтказадиганлар келишган экан. Энди ўзингиз ўйланг. Кечагина Американи забт этиб Ўзбекистонда йўқ тасвир ва овоз қурилмаларини олиб келган бўлса, йўқолган сигири топилса, устига устак тўй хабари келса, бахшини тўхтатиб бўладими. Бизнинг келганимизни эшитиб Қаҳҳоржон ишлайдиган мактаб директори, шогирдимиз Болтавой кириб келди: давра яна кенгайди. Бошланди дostonчилик. Қани энди Қаҳҳоржонни тўхтатиб бўлса. Бир қайнади, бир қайнади. (бахшиларнинг тўлқинланиб дoston айтишлари “қайнаш” дейилади). Эрталаб бошланган дostonчилик тунда Болтавойникида тонггача давом этди. “Алпомиш” дан дейсизми, “Малла савдогар” дан дейсизми. “Алпомиш” даги кўпкарида қатнашган отлар таърифининг ўзини яқин икки соат эшитдик. Магнитофон ишлаб ётибди, дастурхонга қўйилган таомлар совуб қолган, пиёлага чой қўйилади, аммо ичилмай қолиб кетаверади.

Ўша суҳбатда Қаҳҳоржон бир ибратли воқеани айтиб берган. Бахши Америкага борганида уни бир кишилик, аммо жуда ўрта хонага жойлаштиришибди. Кечқурун концертга унга узоғи билан беш-ўн дақиқа дostonдан парча айтишни топширишибди. Дoston айтиш бошланибди. Белгиланган пайтда бахши дoston айтишни тўхтатибди. Аммо томошабин-тингловчилар гўлдирас қарсақлар билан бахшига саҳнадан кетишига жавоб беришмабди. Дўмбира чертиш давом этибди. Ўша кун узоғи билан ўн дақиқага мўлжалланган дoston айтиш бир соату йигирма дақиқа давом этибди. Ваҳоланки, залда бевосита ўзбек миллатига таллуқли тингловчилар у қадар кўп эмас экан. Америкада концерт йўналишини ҳам пул тўлаган томошабин белгилар экан. Эртасига бахшига нисбатан муносабат ҳам ўзгарибди. Концерт сони кўпайибди. Муддати ўзайибди. Мен бежиз мақоламнинг сарлавҳасини “Дунёни дўмбира билан забт этган ўзбек бахшилари” деб атамадим. Ҳақиқий маънодаги маҳоратли санъат намунаси давлат, ҳудуд, тил, дин, миллат танламайди, деб шунинг учун айтишган экан. Тахминан 2010-2011 йилларда Қаҳҳор бахши укаси Баҳром бахши билан Ўзбекистон Миллий Университети журналистика факультетига меҳмон бўлиб келди. Университетнинг катта маданий саройида дoston кечаси ўтказдик. Бўлди томоша, бўлди томоша. Бутун зал ўйинга тушиб кетди. Бахши залда ўйнаётган ҳар бир томошабинга бағишлаб алоҳида-алоҳида термани ўша заҳоти тўқиб ташлади. Қизларнинг пальтоси-ю, йигитларнинг телефони ҳам қолмади. Залнинг совуқлиги ҳам билинмай кетди. Менимча, залдаги совуқ айтилаётган дostonнинг, бадиҳа термалар тафтидан эриб кетди, назаримда. Отаси Қодир бахши Париждаги французларни ўйинга тушириб юборган бўлса, ўғли Қаҳҳор бахши америкаликларга ўзбекнинг дostonи қандай бўлишини кўрсатган бўлса, ўзининг ўзбекларини осмонда учира олмайдами, деб ўйладим мен.

Норқизил Кенгбоев “Қашқадарё воҳасининг бахши-оқинлари” (Абдулла шоир Нурали ўғли, Қодир бахши, Қаҳҳор бахши Раҳимов ва бошқалар) китобида эл қалбида меҳр уйғотган моҳир санъаткорлар ҳақида ҳикоя қилади. Норқизил Кенгбоевнинг ўзи биология фани ўқитувчиси. Аммо биология фанидан мутахассис бўлиш унга юртидаги дунёни забт этган бахшилар ҳақида дил сўзларини битишига монелик қилмаган. Қани энди аниқ фандан дарс берадиган ҳамма зиёлилар, муҳандислар, турли касб эгалари ўзлари яшаётган ҳудуд халқ оғзаки ижо-

дига, миллатимиз қадриятларига Норқизил каби тамасиз хизмат қилишса, меҳр кўрсатишса. Мен аввалига қўлимдаги матнга бир оз эътиборсизлик билан қарадим. “Дебоча” ни ўқиганимдан кейин қизиқишим ортди. Чунки бу саҳифаларда ҳавотир эмас, яхшигина фольклоршунос мулоҳазалари ўрин олган эди. “Абдулла шоир Нурали ўғли” ни ўқиганимда бу фольклоршуносни тарихий маълумотларини билишига таҳсин ўқидим. “Қодир баҳши Раҳим ўғлининг ҳаёти ва ижоди ҳақида” боби билан танишиш эса Қодир баҳшини қайтадан кашф қилишимга сабаб бўлди. Сизга ҳам шу фаслни қайта-қайта ўқишни тавсия қиламан. Гап шундаки, Норқизил бу баҳши ҳақида шундай эҳтирос ва меҳр билан ёзадики, Қодир баҳши қаршингизда тургандек, сиз билан мунозара қилишга тайёрдек, ҳатто, илтимос қилган достонингизни айтиш учун бармоқлари билан дўмбира торларини чертиб созлаётгандек бўлади. Баҳшининг отаси иккинчи жаҳон урушида ҳалок бўлганидан мусибатда қолган онасининг кўнглига оро бериш учун айтган термасини эсланг:

*Онажон, қўй, сатқа бўлай бошингдан,  
Гўллар йиғласа ҳам сен йиғламагин.  
Посбон бўлай доим кўзу қошингдан,  
Чўллар йиғласа ҳам сен йиғламагин.*

Бундай мисраларни ўқиган кўнгли бўш китобхоннинг ўзи йиғлаб юборади. Энди бу мисраларни дўмбира жўрлигида хушовоз моҳир санъаткордан эшитган тингловчи қай ҳолга тушган экан.

Муаллиф ўқувчисига ҳамма фикрларини очиқ айтавермайди. Ўз ўқувчиси учун фикрлаш имконини ҳам қолдиради. Масалан, мен саҳифаларни ўқир эканман Норқизилнинг Қодир баҳшига деярли ҳар сафар янги гап айтиш қобилиятига эга эканига ишонч ҳосил қилдим. Ўзингиз баҳо беринг. Баҳшининг Деҳқонобод ҳақидаги термасидан шундай парча келтиради:

*Қодир, сени жўшиб айтарман.  
Завққа тўлиб, тошиб айтарман.  
Ойдан нишон, қуёшдан орден  
Тақиб олган Деҳқонободсан.*

Тўғриси айтсам, не-не ижодий кашфиётларни биламан. Шоирларни ўз ўқувчисига етказган янгиликларни ўқиганман. Ўз юрти, шаҳри, қишлоғини мактаган ижодкорлар билан танишман. Аммо ватанини Ойдан нишон, Қуёшдан орден таққанидан завқланган соҳибни кўрмаганман.

Халқ дардини халқ билан ҳамнафас одам билади, тушунади, ҳис қилади. Баҳшилар қадимдан ўзлари мансуб миллат вакиллариининг нафаси билан яшаганлар. Қодир баҳши ана шундай эл ташвишини ўзида ҳис қилган, ҳамқишлоқларининг кўнглидаги гапларни элда дoston қилган зукко санъаткор эди. Йўқса, унинг ўғли Қаҳҳор баҳши эслаганидек, ўтган асрнинг саксонинчи йиллари бошида не-не арбоблар Москвадаги Кремлга қуллуқ қилиб турган бир пайтда қуйидаги тўртликни айтармиди:

*Хулкар билан тарози,  
Бир-биридан норози.  
Бемаҳал қичқиради,  
Кремлнинг хўрози.*

Устозимиз, Ўзбекистон Қаҳрамони Озод Шарофиддинов бирон бадиий асарни таҳлил қилишдан аввал уни ҳис қилиш керак. Шеърларнинг орасидан ҳақиқий намунани танлаб олиш уни шунчаки таҳлил қилишдан афзал эканини кўп таъкидлар эдилар.

Норқизилнинг китобида ҳаваскор фольклошуносда учрайдиган камчиликлар бор. Хусусан, кўп ўринларда муаллиф фольклор ҳақида хаддан ташқари умумий фикрларни баён қилади. Унинг ёзган мулоҳазаларида такрор ўринлар бор. Баъзан термалардан келтирилган парчалар ҳажм жиҳатдан катта бўлиб, айтиш ўрнида ўзини оқламайди. Аммо матн муаллифидаги битта фазилят бу нуқсонларни, менимча, ювиб кетади. Бу фазилят Норқизил келтирган

шеърый парчаларнинг, насрий мисолларнинг жуда назик табиат билан танлаб олинганида аниқ сезилади. Юқорида мен келтирган мисолларнинг китоб саҳифаларидан ўрин олишининг ўзи фикримни далиллайди, деб ўйлайман. Биз фольклоршунослар Норқизилнинг ушбу рисоласидан камчиликлар изламасдан, унинг меҳнатсеварлигини, изланувчанлигини кадрлаган ҳолда уни қўллаб-қувватлашимиз лозим.

Қаҳҳор баҳши ҳақида айтилган мулоҳазаларда яна битта фазилатга эътибор бериш менинг диққатимни ўзига тортди. Муаллиф Қаҳҳор баҳшининг ўз отасига бўлган ҳурматини ўз ўқувчисига юктиришга ҳаракат қилади. Мисол келтираман: “Аммо отамнинг йўриғи бошқа, -дейди Қаҳҳор баҳши, -таниш билишларимиз Қодир баҳшининг инсонлар қалбига кириб бориш ҳислати, ижоди, сўзи дostonлари Қаҳҳорга; дўмбира нағмалари, оҳанглари, соз чертиши Абдумуродга; қадди-басти, камтарлиги, қочиримлари, инсонийлиги Баҳромга; соддалиги, ишонувчанлиги Баҳодирга; қолганлари шогирдларига ўтган дейишади. Гапнинг сираси, тўрт ўғил бир бўлиб ҳам бир отамнинг ўрнини босишимиз гумон-а...”. Қаҳҳор баҳши Тошкентдалигида бизнинг уйимизда меҳмон бўла туриб, шундай деган эди: “Менинг бадихағўй-лигимни, Абдумуроднинг дўмбира чертишини, Баҳромнинг овозини, Баҳодирнинг феъл-лигини қўшса, Қодир баҳши пайдо бўлади”. Юқоридаги икки мулоҳаза шаклан бошқа-бошқа бўлса ҳам мазмунан бири бирини тўлдиради. Умумий мазмун уйғунлиги ҳосил бўлади.

Хуллас, Норқизил Кенгбоев ўзининг рисоласида Абдулла шоир Нурали ўғли, Қодир баҳши Раҳим ўғли, Қаҳҳор баҳши Қодир ўғли ва бошқа баҳшиларнинг ҳаёти, ижоди, баҳшилиқ маҳорати ҳақида эътиборга лойиқ мулоҳазалари билан халқ оғзаки ижоди муҳлисига фойдали маълумотлар беради. Абдулла шоирнинг анъанавий дostonчилик ривожига тутган ўрнини тўғри изоҳлайди. Айниқса, Қодир баҳшининг маҳорат даражаси XX аср 60-80-йилларида ўзбек дostonчилигида алоҳида аҳамият касб этганини исботлайди. Чет элларда ўзбек миллати қадриятларини тарғиб қилишда Қодир ва Қаҳҳор баҳшиларнинг фаолияти муҳим бўлганини таъкидлайди. Рисола билан танишган ўқувчи ўзбек баҳшиларининг дўмбира чертиб дoston куйлаш билан бутун дунёни забт этганларига тўла ишонади.

Филология фанлари

номзоди, доцент Омонулла Мадаев

**Ушбу китобимни падари бўзрукворим Кенгбой бобо Қўшоқ ўғлининг ҳамда муҳтарама волидам Тўлғоной Холли қизининг ёрқин хотираларига бағишлайман.**

**Муаллиф**

**Дебоча.**

Нафосат оламининг бир томони халқ оғзаки ижодиётига бориб тақалади. Инсон ақл-заковатининг безаволлиги, ҳаёлотининг теранлигини мушоҳада қилсак, табиат ва жамият ҳодисалари ҳақида ибтидоий қарашдан тортиб синфий курашнинг залворли тўлқинларигача бўлган воқеалар омманинг бадий тафаккури меваларида сўнамас из қолдирган. Чинакам ҳаёт-ий заминда авлод-аждодларимиз томонидан қалб қури, зеҳни, билими ва донолиги билан яратилган сўз санъатининг боши-оғзаки асарлар омманинг қўнгил маҳзани ижодхонасида асрлар бўйи сайқалланиб бизгача етиб келди. Бадий маданиятни замонлар оша қўз қорачиғидай асраб келган илк жарчилардан бири халқ баҳшилари бўлган. Эпосимизнинг қаҳрамонлик анъаналари бўртиб кўринган дostonларда ҳам халқ баҳшилари ижросидаги асарларда ҳам халқ ҳаёти, ижтимоий давр ҳодисалари бевосита эмас, балки, асосан, билвосита, рамзий, тимсолий тасвир воситалари орқали акс эттирилади.

Нур ва зулмат, яхшилиқ ва ёмонлик, адолат ва ноҳақлик, мардлик ва номардлик, эзгулик, меҳр-шафқат ва ёвузлик, худбинлик, эл юртга садоқат ва сотқинлик, шахсиятпарастлик ўртасидаги зиддият халқ яратган асарларда ўзига хос таъсирчан бадий шаклда тараннум этил-

ади. Дарвоке, халқ ижоди асарларининг умрбоқийлиги, ўлмаслиги уларда халқ идеалини ифодаловчи образларнинг зоҳиран ва ботиндаги гўзаллиги, мутаносиблиги, тасвирлаш усуллари бўёқларнинг хилма – хиллиги, тилнинг бийронлиги, мусиқийлиги барча даврларда ҳам сарчашма, битмас туганмас хазина бўлиб келган.

Ўзбек халқ оғзаки ижоди бой ва ранг-баранг. Халқ донолигининг бу дурдонаси жуда қадим замонларга бориб тақалади. Тилдан-тилга, дилдан-дилга ўтиб келган оғзаки адабиёт бизнинг давримизгача ўзининг софлиги ва мусаффолигини сақлаб қолган. Оғзаки адабиётда халқимизнинг яшаш шароити, турмуш тарзи, босқинчиларга қарши олиб борган кураши, орзу умидлари ўз аксини топган. Оғзаки адабиётда ватанпарварлик, меҳнатсеварлик, қахрамонлик, ҳалоллик, элу халқ учун фидойийлик мадҳ этилган. Қаллоблик, ёлғончилик, дангасалик, мунофиқлик, текинхўрлик каби иллатлар устидан заҳархандалик билан кулинган.

Халқ оғзаки ижодиётининг дурдоналари халқимизнинг маънавий бойлиги ва мулки бўлиб қолди. Қадим замонларда бахшилар дўмбира чертиб, кўшиқ куйлаб одамларни олға ундаган, мадад бўлган. Шу сабабдан бўлса керак "Бахшили эл-бахтли эл" ибораси бежиз айтилмаган. Халқимизнинг оғзаки ижод соҳасидаги қадим анъаналарини давом эттириб келган бахши – шоирлар серкуёш Республикамизда кўплаб топилади. Эргаш Жуманбулбул ўғли, Ислон шоир Назар ўғли, Фозил Йўлдош ўғли, Пулкан шоир, Абдулла шоир Нурали ўғли, Умир шоир Сафаров, Қодир бахши Раҳимов, Азим бахши Хўжаев ва бошқалар шулар жумласидандир. Улар халқ дostonларини ёддан билишдан ташқари ўзлари ҳам замонавий мавзуларда термалар ижро этишган. Ўзбек халқ қахрамонлик дostonлари асрлар довомида яратилди ва улар халқ санъаткорлари бахшилар томонидан жонли анъаналарда оғзаки равишда бизгача олиб келинди.

Асрлар оша авлоддан-авлодга ўтиб келаётган халқ оғзаки ижодининг дурдона асарлари терма, дostonларда халқимизнинг мардлик, ватанпарварлик туйғулари ўз ифодасини топган. Терма дostonларнинг янада бойиши, уларнинг халқ орасида оммалашишида бахшичилик санъати ўз аҳамиятига эга. Бахшичилик мактаби юзлаб терма, дostonларнинг дўмбира сози оҳангида айтилишининг ўз услуб, йуналишлари бор. Халқ оғзаки ижоди бўлган терма, дostonлар дўмбиранинг жарангдор овози билан бахшилар томонидан мароқ билан ижро этилади.

Фольклар ўзбек халқининг маънавий меросида алоҳида ўрин тутди. Биз бу бойлигимизнинг хилма-хиллиги, сон ва сифати билан ҳар қанча фахрлансак арзийди. Эътиборли жиҳати фольклор бугунги кунда фақат мерос шаклида қолган эмас, аксинча, замон билан мос жараёнда яшаб келмоқда. Хусусан, мавсумий маросимга тегишли Наврўзнинг умумхалқ байрами сифатида тантана қилинаётгани, Наврўз билан боғлиқ фольклор намуналарининг қайта жонланиб, қуйланаётгани фикримизни тасдиқлайди.

Фольклорнинг алп жанри бўлмиш дostonларга ва халқ эпосининг ижрочилари-бахши шоирларга бўлган эътибор ҳам алоҳида диққатга сазовор. Бу ўринда "Ўзбекистон халқ бахсиси" унвонининг таъсис этилиб муносиб эгаларини топаётганлиги, ёш умидли бахшиларнинг "Ниҳол" мукофоти билан тақдирланиб келинаётганлиги ушбу санъатнинг янада ривож топишига қўл-қанот бўлмоқда.

Халқ: "Бахшили эл-ботир эл", деб айтган. Бу шунчаки қилинган хулоса эмас. Қадим-қадимдан бахшининг жамиятда тутган ўрни, халқнинг маънавий, ижтимоий ҳаётдаги мавқидан келиб чиқиб берилган баходир. Бахшичилик санъатининг пайдо бўлишини халқ шоирлари:

*Соз билан сўхбатни ёлғон деманглар,*      *Одам Ато бино бўлгандан бордир.*

Ҳобил билан Қобил момо қорнида,      Улар ер юзига келгандан бордир,

–дея, одамзод ибтидоси билан боғлаб талкин этишади. Бу фикр қанчалик муболағали туюлмасин, бир ҳақиқатни кунжида сақлаган. У ҳам бўлса бадиий сўз ва куйнинг одам насли ўзини англаган даврдан бери борлиги ва бахшичилик санъати ҳам билвосита унга дахлдор эканлигидир.

Халқнинг тасаввурига кўра бахши ҳам танланган шахс саналади. Жуманбулбул, Пулкан ва бошқа кўплаб бахши шоирлар тушида Хизрни кўриб бахши бўлганлари ҳақидаги нақлларнинг илдизи ана шу ишончларга бориб боғланади. Бахши халқ дилининг тили, у шунчаки кўшиқ, терма, дoston куйламайди. Бахши одамларни эзгу амалларга чорлайди, яхшини ибрат қилиб ёвузлик лашкари сари курашга ундайди. Қийин шароитда эл кўнглига далда бўлади. Бефарқлик ботқоғига ботиб, чўккан руҳларни уйғотиб, халқни ҳақиқат ва орият манзилларига йўллайди. Чинакам бахши элнинг доно маслаҳатгўйи ҳисобланади. Афсонавий Қўрқит ота ана шундай бахши шоирларнинг тимсоли ҳисобланади. Қўрқит ота ҳақидаги афсоналарда у бахшилиқ сози-қўбизни ясаган киши, юртнинг оқил маслаҳатчиси, маросим тўйларнинг йўриқчиси сифатида тасвирланган.

Ҳар бир касбнинг ибратли тимсоллари, пиру устозлари бор. Бахшичилик санъати ҳам бундан мустасно эмас. Эргаш шоир уз ижоди ҳақида куйлар экан:

*Қариганда кўп дostonни  
"Холбека"ни айтдим,*

*Мен юбордим элга ёйиб:  
Менинг устозим кўр Ғойиб,*

*Аввал*

–деб Бобо Қамбар, Ошиқ Ойдин каби бахшилиқ тимсолига айланган Кўр Ғойибни тилга олган. Эл орасида Овул патта, Жийрон чечан каби афсонавий бахшилар Оллаберган-Олчинбек мисоли тарихи дostonга айланган шоирлар қанчадан-қанча. Эпик меросда "Ошиқ Ойдин", "Кўр Ғойиб", "Оллаберган-Олчинбек" каби бахшилар ҳаётини куйлаган дostonларда бахши шоирнинг миссияси, эстетик принциплари, унинг шахс сифатида жамиятдаги ўрни, сўз ва сознинг қадр қиммати бадиий шаклда ифода қилинган. Фольклоршунос Ш. Қаҳҳорова "Оллаберган-Олчинбек" дostonида бахшилиқнинг ижодкор ва шахс сифатида амал қилиши лозим бўлган бурчларни устознинг шогирдига берган ўғитлари асосида қуйидаги шаклда яхлитлаштирган.

I. Бахшининг шахс сифатидаги бурчлари, яъни ахлоқий принциплари:

1. Номарднинг хизмати қилма. 2. Аввал элнинг рози қилиб, меҳнатинг миннат қилма. 3. Беморлар кўнглини овла. 4. Майга берилма. 5. Тўйга айтишса боргин. 6. Ваъдандан қайтма. 7. Нафсинг тийиб, ёмонга қўшилма. 8. Кўп билан ўйнашма. 9. Ўғри ва ғарга ҳамроҳ бўлма. 10. Камтар бўл, ўзинг кўз-кўз қилма. 11. Улуғлар номини камситма. 12. Ўзинг бозорга солма, яъни манман бўлма. 13. Худони улуғ билиб, Қуръонни унутма. 14. Хизматинг қадрлашмаса айтма, яъни иззатталаб бўлма. 15. Саломатлигинг қадрига ет. 16. Қиз-жувонга берилма, яъни маиший бузуқ бўлма.

II. Бахшининг ижодкор сифатидаги бурчлари, яъни бевосита сўз санъати ва ижрочиликка доир принциплар:

1. "Сўз билан одамлар қалбини жовла...", яъни овла. 2. "Дўмбира, кўшиқни муқаддас бил". 3. "Дoston айтганинда чала ташлама, ҳар жойидан кемириб, чайнаб лошлама, билмасанг, дostonни бўзиб бошлама...". 4. "Шогирдинг ўзганда душманлик қилма...", яъни ҳасадгуй бўлма. 5. "Касбдошларинг ҳеч жойда сотма", яъни ёмонлама, касбингга хиёнат қилма. 6. "Яхши кунда сайрат чечан тилинг". 7. "Созинг алмашиб, қаллоблиқ қилма". 8. "Ҳар доим устозинг бошингга кўтар, ҳеч қачон устозга ёмонлик қилма".

Бу принцип ва бурчларни бошқа дostonчилик мактаблари вакиллари айтган терма, дostonлар асосида яна тўлдириш мумкин. Асосийси шуки, айна ақида, қоидalar халқимизда бахшилиқнинг мукамал санъат сифатида тўлиқ камол топганлигини, ўз фалсафаси, адабий-эстетик қарашлари, олами мавжудлигини далиллаб бермоқда.

"Ёлғиз отнинг донғи чиқмас, донғи чиқса ҳам чанги чиқмас". Қачонки анъаналар ирмоқларни ҳаракатга келтириб, уларнинг бошини кўшиб катта дарёга айлантирувчи мактаб бўлмаса, бир талант, ижодкорнинг ҳаракати улкан эпик мерос юкини кўтара олмайди. Фольклоршунослиқда "дostonчилик мактаби" атамаси билан аталувчи ҳодиса айнан ана шундай куч ҳисобланади. Биз билган "Қўрғон", "Булунғур", "Нарпай", "Шеробод", "Бойсун", "Шаҳрисабз-Китоб", "Хива" ва яна ўнлаб дostonчилик мактаблари, уларнинг минглаб вакиллари

ижод қилиб ўтдиларки, ўзбекнинг эпик мероси маънавий хазинамизнинг дурдоналари бўлиб турибди.

"Ўнта бўлса ўрни, қирқта бўлса қилиғи бошқа". Бахши анъаналар изидан боради. Лекин ҳар бир ижодкорнинг ўзига хос бетакрор ижро усули, баёни бор. Ижодкор. аввало, одам. Ҳаётда ҳар бир одамнинг тақдир йўли бетакрор. Бахши "эскилар изидан" борар экан, воқеликни ўз қалб дарёсидан оқизиб ўтади. Қўрғон дostonчилик мактабининг гўзал дostonи "Равшан"ни халқ "Жуманбулбулнинг қўш хайдаган шудгори", деб таърифлайди.

*Отинг Хумор, ўзинг Хумор, Хуморсан,  
сан, Ошиқларни кўзинг билан жуморсан,  
тиккан қўлингдан.*

Жуманбулбулнинг Анорхол деган аёлга бўлган муҳаббати бу дostonни ўзгача завқ-шавқ билан ишқ-муҳаббат иқлимида куйлашига сабаб бўлган. Эргаш шоирнинг аччиқ қисмати "бузуқ дoston"-(трагик) "Қунтўғмиш"нинг янада теран мазмунда куйланишига, янгиланишига замин яратди.

"Алпомиш", "Гўрўғли" каби мумтоз дostonларимиз бахши шоир боболаримизнинг ана шундай илхомий парвозларининг мевасидир.

Йилқичинда ўзи келган синлидир, Тубишиқон  
туёқли, марол беллидир,

Аросат кунда ажаб холлидир,  
экан ўзбекнинг оти...

*Пойга қилиб кўп шумликни ўйласанг,  
бошида тортиб бойласанг,  
ҳайдасанг,*

*Пойганинг  
Ўн беш кун илғари берман*

*Бўшалса ўзади ўзбекнинг оти...*

Халқнинг руҳини, феълини бахши каби яқиндан билгувчи йўқ. Бахши борини рост сўзлайди. Ўзбекнинг оти ўзишини билди, айтди, шундай бўлди.

От дostonларимизда улкан тимсол. Бахши шоирларимиз қолдирган улкан хазина ҳам илҳом тулпорининг ёнида кўпириб турибди. Биз бу мерос жilовини қўлга олсак, ҳақ йўлига солсак, ўзбекнинг маънавият тулпори маррага аввал етишига шак-шубҳа йўқ.

Тарихдан маълумки, халқимиз орасида эл юрт озодлиги учун мардоновар курашган шахсларнинг қахрамонликлари тиллардан – тилларга ўтиб куйланиши халқ оғзаки ижодининг пайдо бўлишига сабаб бўлган.

Болалиқдан ҳар биримиз "Алпомиш", "Равшан", "Рустамхон", "Гўрғули", "Авазхон", «Кунтўғмиш», "Юсуф ва Зулайхо" каби кўплаб дostonларни ўқиганмиз. Улардаги қаҳрамонларнинг мислсиз жасорати, она Ватан, содиқ дўст, вафоли ёрга садоқатию муҳаббатига ҳайрат ва ҳавас билан улғайганмиз. Ўтмишнинг сеҳрли дунёси, аجدодларимизнинг буюк заковатидан сўзловчи бу каби халқ дostonлари бизни фидойиликка, комилликка чорлаши шубҳасиз. Шу боис ҳам, сўз санъатининг бундай ноёб намуналари асрлар оша яшаб келмоқда.

Айтиш жоизки, ўзбек халқ оғзаки ижодида дostonлар азалдан муҳим аҳамиятга эга. Уларнинг тилдан тилга ўтиб, аждодлардан авлодларга ўтгани, йирик дostonчилик мактаблари ва устоз шогирд анъаналари шакллангани ҳам айтиш фикримизнинг ёрқин тасдиғидир. Маълумотларга кўра бундай дostonчилик мактаблари XV-XVI асрдан бошлаб вужудга келган. XIX-XX асрлар эса дostonчилик тараққиётининг муҳим даври сифатида эътироф этилади. Олимлар, хусусан, XIX аср охиридан XX асрнинг иккинчи ярмига қадар ўзбек бахшилари томонидан қуйланган 150 та вариантлари билан қўшиб ҳисоблаганда 400 тагача халқ дostonларини ёзиб олингани дostonчилик ривожидан дарак беради.

Халкимиз куйлаб келган дostonлар орасида "Гўрўгли" туркуми алохида ўринга эга. Бу туркумдаги дostonлар Туркман, Қозок, Қорақалпоқ, Татар, Турк, Озарбайжон, Тожиқ, Арман, Гуржи халқлари орасида ҳам машхур. Бу дostonлар Эргаш Жуманбулбул ўгли, Ислom шоир, Фозил шоир, Тилла кампир, Султон кампир,

Жолмон бахши, Бўрон шоир, Жоссок, Йўлдош булбул, Саидмурод Паноҳ ўғли, Берди бахши, Суяр шоир каби машҳур бахшилар ижросида халқимиз тилидан ва дилидан янада чуқур жой олди.

Достонларда халқимизнинг бахтли кунларга, эзгуликка интилиш истаги мужассамдир. Достонларимизга хос яна бир хусусият – уларда асосан саргузашт, қаҳрамонлик каби мавзулар етакчилик қилишидир. Шу жиҳатдан уларни қаҳрамонлик, жангнома, романтик, тарихий ва китобий достонларга ажратиш мумкин. Халқ достонларининг матни шеър ва насрнинг уйғунлиги асосида яратилади. Достонлардаги қаҳрамонларнинг ўй мулоҳазалари, ўзаро сўзлашувлари, от чопишию жанг манзаралари, персонажларнинг тезкор ҳаракатлари асосан шеър орқали ифодаланади. Бундай назм намуналари одатда ўнбир, айрим ҳолларда достонлардаги тасвир талабига кўра, 7 – 8 бўғинли бармоқ вазнида бўлади.

Эътиборли жиҳати достонларимизнинг тили ниҳоятда енгил ва равон. Улардаги ранг – баранг бадий тил воситалари халқимизнинг бой сўз хазинаси, кенг тафаккур дунёсини намоён этади. Ҳатто достонларимиздаги баъзи байтлар халқ орасида ҳикматли сўзлар даражасига кўтарилган. Масалан, "Ўзингни эр билсанг, ўзгани шер бил", "Зарнинг қадрини заргар билар ҳар ерда", "Яхшиларнинг юзини кўрсанг жаннатдир. Ёмон одам қилган иши миннатдир". Каби жумлалар шаклан бироз ўзгарган ҳолда нутқимизнинг ўзига хос безакларига айланиб улгурган. Халқ достонларидаги насрий тасвирлар ҳам ўзига хос бўлиб, кўпинча саъж, яъни қофияли сочма кўринишида келади. Бу эса асарнинг ифода даражасини юксалтириб, бадий таъсирчанлиги ортишига хизмат қилади. Достонларимизнинг бадий жозиба ва сайқали, айниқса бахшиларнинг дўмбира жўрлигидаги ижросида янада яққол намоён бўлади. Ўтмишда тўй базм ва байрамлар бахшилар иштирокисиз ўтмаган.

Халқ оғзаки ижодидаги достонлар ёзма адабиётдаги достонлардан фантазия кўлами, ажабтовур воқеалар, ақлбовар қилмас қаҳрамонликлар тасвири билан фарқ қилади.

"Яхшилиқ қил, дарёга ташла-балиқ билади, балиқ билмаса-Холик билади", "Эски чориғингни унутма", "Бир онанг дўст, бир тананг дўст"-бўлар бизнинг қулоғимизга ёшлиқдан сингган мақоллар. Улар бизга ҳаётини сабоқ беради, тўғри йўл кўрсатади. "Кичкина дикча, ичи тўла михча" – бу ихчам шакли, маъноси келишимли топишмоқни эшитганимиз ҳамон юзимизга табассум югуради, ахир болаликда, илк марта эшитганимизда, анча бош қотириб, жавобини билганмиз. Кенжа ботир, Гулиқаҳқаҳ пари, Муқбил тошотар, Юлдузсанар, Дарёбоғлар, Қилич қарача-бу қаҳрамонларни эртақлардан кўп ўқиганмиз, улар бизнинг тасаввуримиздаги идеал одамлар. Эшагини йўқотганида отаси қилган ишни қилажагини айтиб, ҳазилкаш ўғриларни чўчитган, ўз тўрига ўзларини илтириган Насриддин афанди латифаларини бўлса, айтарли ҳар бир ҳолат, вазият учун мос келадиганларини ёшлигимиздан бизнинг онгимизга синдиришган. Бахши кирган давра борки, Алпомишу Кунтўғмиш, Гўрўғлию Авазхон саргузаштлари куйга солинади.

Халқ аслида энг хассос ижодкор. Минг йилликларни ошиб ўтган бой тажрибаси у яратган турли-туман, ранг-баранг, жилосию таровати бир-бирига ўхшамаган ижод намуналарини адабиётнинг олтин хазинасига дахлдор қилган, неча-неча асрлар оша неча-неча даҳоларга маънавий озуқа бериб, қанча асрларга теран илдиз бўлган. Халқ оғзаки ижоди бизни алла айтиб улғайтирган бўлса, эртақ сўйлаб тарбиялайди. Топишмоғу маталлари билан ақлимизни, зеҳнимизни пешлаган ҳам, лапар, ўлану бошқа айтимлардаги гўзал бадий латофати билан дидимизни ўстирган ҳам шу ижод. Бу шундай хазинаки, сарвати олган сари кўпаяди, асло камаймайди, ўрганган сари янгидан-янги қирралари, минг бир қиёфасини кашф этаверади.

Келажак авлодга бу хазинани бус-бутунлигича етказиш маъсулияти эса ҳар бир юксак маънавият эгасини бу нодир меросни асраб авайлашга ундайди. Мамлакатимизда номоддий маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш борасида амалга оширилаётган ишлар бу соҳада янги босқич бошланганидан, далолат дейиш мумкин. Республика Вазирлар Маҳкамасининг 2010 йил 7-октябрда қабул қилинган "2010-2020 йилларда номоддий маданий мерос

объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш Давлат дастурини тасдиқлаш тўғрисида"ги қарори ва шу дастур асосида халқ оғзаки ижодининг янги намуналарини тўплаш, уларнинг электрон шаклини яратиш, китоб ҳолида нашр этириш каби ишлар олиб борилаяпти.

Ҳозирда бутун Республикамиз бўйлаб халқ оғзаки ижоди намуналарини ёзиб олиш, тўплаш, ўрганиш ишлари давом этаяпти.

Халқ оғзаки ижодининг 100 томи нашрга тайёрланмоқда. Биринчи томга "Алпомиш" достонининг Фозил Йўлдош ўғли айтган ва Ҳамид Олимжон томонидан ёзиб олинган варианты киритилган. Шу билан бирга, "Ўзбекистон халқ бахшиси" Қаҳҳор бахши Раҳимов куйлаган, "Алпомиш" ва "Бева Барчин" деб номланган қисмлардан иборат версия ҳам китобдан ўрин эгаллаган.

Мазкур 100 томлик тўпламнинг 60 томи халқ оғзаки ижодидаги энг йирик жанр – достонларни ўз ичига олади. Ҳозирда Жанубий Ўзбекистон бахшичилиги йўналишига мансуб бир нечта достонлар ёзиб олинди ва эндиликда нашрга тайёрланаяпти.

Бугунги кунда халқ оғзаки ижодига бағишланган 100 томлик тўпламнинг дастлабки томлари китобхонлар кўлига бориб етганлиги қувонарли ҳолдир. Соҳибқирон Амир Темури ҳақидаги "Темур ва Боязид", "Гўрўғли" туркумидаги "Нуралининг туғилиши", Қашқадарё-Сурхандарё бахшилари ижодига мансуб бўлган "Оллоназар ва Олчинбек" каби достонларнинг нашрга тайёрланаётгани Қашқадарё вилоятида яшаб ижод қилаётган бахшилар ижодини ўқувчиларга етказишда айни муддао бўлмоқда деб ўйлаймиз.

"Алпомиш" достонининг Фозил Йўлдош ўғли томонидан куйланган варианты XX-аср бошларидаёқ китоб ҳолида нашр қилинган ва ўқувчилар фақат шу вариантни ўқишган. Лекин Дехқонободлик Қодир бахши томонидан айтилган вариант ҳам мавжуд бўлиб, у аввалги "Алпомиш"дан кўп жиҳатлари билан фарқ қилади. Достоннинг бошида Бойсари ва Бойбўрининг фарзанд тилаб, Шохимардон пир равзасига йўл олиш воқеаси келтирилади. Қодир бахши айтган вариантда шундай: йўлда ака – уканинг олдидан бир кийик чиқиб қолади. Шунда Бойсари уни отишни таклиф қилади, аммо Бойбўри синчиклаб қараб, кийикнинг боласи борлигини пайқайди ва бу ишни қилмасликни сўрайди. Уларнинг тақдири шу ҳолатга муносабатидан келиб чиқиб белгиланади. Яъни Бойсарига фақат бир қиз фарзанд, Бойбўрига эса биратўла ҳам қиз ҳам ўғил фарзанд ато этилади. Достоннинг иккала версиясида бундай фарқли ўринларни кўплаб учратиш мумкин.

Уларнинг биргаликда нашр қилиниши ўқувчига ҳар икки версия билан ҳам бирваракайига танишиш имконини беради.

Эътиборли жиҳати ёзиб олинаётган достонлар ҳам китоб ҳолида, ҳам электрон курунишда (ДВД ва СД тарзида) тайёрланаяпти, Уларнинг бу тарзда ўқувчиларга ҳавола этилаётгани халқ оғзаки ижодини кенгроқ тарғиб этиш, уларни китобхонлар, тингловчи ва томошабинлар оммасига яқинлаштиришда муҳим аҳамиятга эга. Қашқадарёлик бахшилар Зиёдулла Аҳмедов, Бойқўчқор Аҳмедов, Бойқул Мирзаев, Муҳаммади Даминовлардан ҳам бир нечта достонлар ёзиб олинди. Улар куйлаган "Юсуф ва Аҳмад", "Эрали ва Шерали", "Ота дуоси", "Хон Далли" сингари достонларнинг ҳам вариантлари қоғозга туширилиб, электрон шаклда тайёрланди.

Албатта, халқ оғзаки ижоди бамисли бир уммон. унинг тубида яна қанчалаб нодир жавохирлар ўз ғаввосини кутмоқда. Бошланган хайрли ишлар, давлат томонидан қаратилаётган эътибор эса бу бой мероснинг муҳофазасини таъминлайди, умрини узайтиради.

Айтишларича, ҳар бир инсоннинг сийратида 360 минг ҳикмат мавжуд бўлар экан. Инсон шунчалик ҳикматларга бой бўлиб туғилар экан. Гап шундаки, инсон бў ҳикматларни эҳтиёт қилиб сақлай билиши лозим. Аммо инсоннинг бир нотўғри қадамида, бир нотўғри ҳаракатида 99 ҳикмат йўқ бўлар экан, Барчин ва Алпомишлар эса ҳикматлар билан туғилиб, ана шу ҳикматлар билан яшаб ўтдилар.

Бугун Барчин ва Алпомишлар ҳикмати биз учун ўзликни, миллийликни чуқурроқ англашга ибрат бўлмоқда.

**Абдулла шоир Нурали ўғли  
(1874-1957)**

Ўзбекистон фольклор ватани. Мамалакатимиз ҳудудида турли даврларда ажойиб халқ шоир ва бахшилари етишиб чиққан. Булардан айниқса, Эргаш Жуманбулбул ўғли, Фозил Йўлдош ўғли, Муҳаммад Жомурод ўғли Пулкан, Ислон шоир Назар ўғли, Абдулла шоир Нурали ўғли ва бошқалар ўз ижодий маҳсулотининг бойлиги, ранг-баранглиги билан бошқа шоир ва бахшилардан ажралиб туради. Бу машҳур шоирлар ижоди халқ ва мамлакат ҳаётининг ўзига хос йилномаси ва бадиий тарихи деса бўлади. Зеро, бу шоирларнинг бадиий бисотида халқ афсоналари асосида яратилган ва юз йиллар давомида қўлланиб, оғиздан-оғизга ўтиб келган дostonлар билан бирга, юзлаб замонавий терма ва қўшиқлар, долзарб шеърлар ва хилма-хил ҳаётий поэмалар ҳам мавжуд.

Шуниси муҳимки, халқ шоирлари фақат тайёр нарсаларни, анъанавий сюжетли дostonларни оддийгина куйлаш билан кифояланмаганлар. Аксинча уларга ижодий муносабатда бўлиб, фольклор асарларини ғоявий мазмун ва бадиий маҳорат жиҳатидан сайқаллаштирганлар ва янада гўзаллаштирганлар. Буни Абдулла шоир Нурали ўғли мисолида ҳам яққол кўриш мумкин.

Абдулла шоир Нурали ўғли турли мавзуларда яратилган “Алпомиш”, “Юсуф ва Аҳмад”, “Кунтўғмиш”, “Гўрўғли” туркумига оид ва бошқа кўплаб дostonларни босиқ ва ёқимли оҳангда ёддан қойил қилиб куйлаш маҳоратига эга бўлган. Абдулла шоир Нурали ўғли куйлаган дostonлар бошқа шоирлар оғзидан ёзиб олинган асарлардан шакл ва мазмуни жиҳати билан фарқ қилиб, ажралиб туради. Ана шунинг ўзи ҳам Абдулла шоирнинг юксак ва ноёб истеъдод соҳиби халқнинг ҳақиқий баҳши шоири бўлганидан далолат беради. Дарҳақиқат, Абдулла шоир ижодининг фазилатлари кўп. Зеро, шоир ижоди халқ ҳаётининг ойнаси бўлиши билан бирга, халқ донишмандлигининг битмас-туганмас манбаи ҳамдир. Абдулла шоир куйлаган ва у яратган дostonлар, қўшиқ ва термалар бадиий тасвирий воситаларнинг энг гўзал намуналарига, шеърини вазнимизнинг турли-туман енгил ва равон шакллариغا, халқ юмори ва офаризмларга, мақол ва образли ибораларга йўғрилган гўё бир улкан хазинадир.

Абдулла шоир Нурали ўғлининг номи халқимизнинг Эргаш Жуманбулбул ўғли, Фозил шоир Йўлдош ўғли, Пулкан шоир каби йирик дostonчи – шоирлари билан ёнма-ён туради. Унга 1936-йилда “Ўзбекистон халқ шоири” унвони берилган эди. Абдулла шоир ижодини илк бор ўрганган йирик фольклоршунос олимлардан бири Ҳоди Зариповдир. Ҳоди Зарипов 1936 йилда Китоб туманига келиб Абдулла шоирнинг ижодини яқиндан ўрганади ва уни Тошкентга олиб кетиб пойтахтимизнинг кенг жамоатчилигига таништиради. 1937-1938-йилларда пойтахтдаги фольклоршунослар томонидан Абдулла шоир Нурали ўғлидан “Алпомиш”, “Гўрўғли”, “Равшанхон”, “Авазхон”, “Хондалли”, “Хушкелди”, “Маликаи айёр”, “Гулихиромон”, “Қиронхон”, “Сайдимхон”, “Кунтўғмиш” каби ўндан ортиқ дostonлар ёзиб олинган. Абдулла шоир Ўзбекистон адабиёти ва санъатининг Москва шаҳрида бўлиб ўтган ўн кунлик декадасида ҳам қатнашди.

Абдулла шоир ижоди ҳақида фольклоршунос олимлардан Чори Ҳамро, А.Қаҳҳоров, Т.Турдимов, А.Эргашевлар ҳам илмий –тадқиқот ишлари олиб борганлар. Айниқса, фольклоршунос олим Чори Ҳамро Абдулла шоир ижодини ўрганиш борасида катта жонбозлик кўрсатган. У бир неча йиллар шоирга котиблик қилиб кўплаб дostonлар, термалар, қўшиқларни ёзиб олади. Лекин шунга қарамасдан Абдулла шоир ижоди ҳали атрофлича чуқур таҳлил қилинган эмас. Унинг ижод дунёсига янада чуқур кириб бориш, шоирдан ёзиб олинган дostonлар ва термаларни тадқиқ этиб нашр қилдириш фольклоршуносларимизнинг муҳим вазифаларидан биридир. Чунки шу вақтгача Абдулла шоир Нурали ўғлининг 1991 йилда “Чўлпон”

нашриёти томонидан чоп этилган “Назарингга тушсин назарим” номли мўъжазгина китобчасидан бўлак бошқа юзлаб асарлари нашр этилмасдан келмоқда.

Абдулла шоир ҳаёти ва ижоди ҳақида сўз юритганда энг аввало унинг “Дўмбирам” шеъридаги қуйидаги мисраларни эсламоқ жоиздир.

*Жойим Қайнарбулоқ, тоғлар ораси,*

*Ўзим Нурали подачининг боласи.*

Оддий камбағал оиласидан чиққан Абдулла ёшлигини шундай эслайди:

–Тўққиз ёшимда отам ўлди. Шерали, Пўлат деган акаларимнинг қарамоғида қолдим. Ёрбой деган бой, йилига бир ботман бугдой бераман деб акаларимдан мени ўзига етимликка олди. Ўн олти ёшга етганимда Ёрбойнинг бош чўпони бўлиб, етимлик ҳақимни ўзим оладиган бўлдим. Дўмбира чертиш, термалар айтишни чўпонлик йилларимда машқ қилар эдим. Йиллар ўтиб борар, мен тўйларда бахши шоирлардан эшитганларимни такрорлаб, дўмбира машқига солиб юрардим. Башир қишлоғида катта тўй экан, хўжайинимдан сўраб ўша тўйга бордим. Шу тўйда Ражаб шоирга яқин бўлиб, унга шогирд тутиндим. У билан тўй-маъракаларда иштирок қилиб юрдим.

Ражаб шоир асли Чироқчилик бўлиб топқир ва жўшқин бахши сифатида танилган, кўплаб шогирд оқинлар етиштирган. Абдулла шоир Ражаб шоирдан кўп дostonларни ўрганди. Лекин у дostonчиликда устози репутуарига ижодий ёндошиб ўрганган дostonларини ўзига хос услуб ва янги вариантларда айта бошлади, изланувчан ижодкор бахши сифатида донг таратди.

*Озодликни, Ватанингни сақласанг,*

*Жаҳон-олам меҳнаткаши*

*“раҳмат!”—дер.*

*Суюқлисан, эл қўйиғини қўйласанг.*

*Ақллисан, юрт йўйини*

*йўйласанг.*

*Ҳурматлисан, кўпчиликни фикрини*

*Муддаога*

*етар қилиб сўйласанг.*

*Асл муддаога етган кунларим.*

Абдулла шоирнинг Чори Ҳамро ва Шарофжон Орифий ёзиб олиб нашрга тайёрлаган “Чўпон” нашриётида 1991 йилда чоп этилган терма ва дostonларини ҳамда ҳали эълон қилинмаган кўплаб асарларини кўздан кечирар экансиз, унинг ниҳоятда ҳозиржавоб, даврнинг ижтимоий-сиёсий воқеаларини тез англаб, чуқур идрок эта оладиган санъаткор эканлигига ишонч ҳосил қиласиз.

Ўзбекистон Республикасининг биринчи Президенти Ислom Каримов “Алпомиш” дostonининг 1000 йиллигига бағишланган тантанали маросимда сўзлаган нутқида “Бахши-шоирлар ўз халқининг бийрон тилидир. Улар юртимизда доимо “Бахшили эл-яхшили эл” –деб улуғланган,” дейиш билан бирга, Абдулла шоир сингари ноёб истеъдод соҳиблари фаолиятига юқори баҳо берди. Биринчи Президентимиз “Бугун биз...Эргаш Жуманбулбул, Фозил Йўлдош ва Пулкан шоир, Ислom шоир ва Абдулла шоир, Раҳматулло Юсуф ўғли, Бекмурод шоир каби дostonчиларнинг номларини эҳтиром билан тилга оламиз.” Уларнинг ноёб қобилияти, юксак маҳорати туфайли “Алпомиш” бор салобати ва нафосати билан яшаб келмоқда” деган эдилар. Абдулла шоир ижро этган асарлар кишиларга бадиий завқ бериши билан бирга, ёш авлодни қахрамонлик, инсонпарварлик, дўстлик –биродарлик, юксак ахлоқ-одоб, меҳр-муҳаббат ва тантилик руҳида тарбиялайди. “Алпомиш” дostonи нафақат туркий қавмлар, эл-юртларнинг шох асарларидан, айни бир пайтда дунё халқлари тўплаган бой-бадиий тафаккурнинг нодир дурдонаси ҳисобланади.

У ёки бу халқнинг қадрияти, кимлиги, ёрқин ойнаси ҳисобланган мумтоз оғзаки ижод намуналари абадул-абад, инсоний улуғворлик, ватанпарварлик, қахрамонлик, жавонмардлик, ҳалоллик, муҳаббат, садоқат, эзгуликдан сабоқ беради. Муайян миллатнинг миллий романи бўлиб хизмат қилади. Умумбашариятга тааллуқли “Иллиада”, “Одессиа”, “Тўмарис”, “Широқ”, “Авесто”, “Маҳобҳорат”, “Рамояна”, “Тўрўғли”, “Монас”, “Додақўрқут”, “Қўбланди ботир” каби ўнлаб эпосларини бир эслаб кўринг. Эндиликда кўзимизни каттароқ очиб қарамоғимиз, аждодларимиз яратган барча маънавий меросни оғзаки ва ёзма асори-атиқаларни атрофлича, чуқур бузмасдан ўрганмоғимиз ва келгуси авлодларга бус-бутунлигича етказмоғимиз ҳам қарз ҳам фарз ҳисобланади.

Шу билан бирга, жаҳон фани маданиятини ҳам илмий тадқиқу-тахлил этишга кенг ва одил йўл очиб, халқ донишмандлигини тўла тиклаш, жумладан фольклор жавонларини бутунлигича халқимизга етказмоғимиз лозим. Шундагина, бор маънавий бойлигимиз миллий ифтихоримизга айланади, жумлаи олам бадий марварид маржонига товланиб турган шода бўлиб қўшилади.

Абдулла шоир яратган термаларнинг , мавзуи ниҳоятда ранг –барангдир. Унинг “Гўрўғли тилидан”, “Наврўз”, “Шуни айтади”, “Унутмагин”, “Терим полвони”, “Айтишув”, “Кўчма элим”, “Куйларим”, “Дўмбирам”, “Ё рамазон” каби термалари, “Кунларим”, “Жонгул ва Али”, “Мардоннинг дўсти” каби дostonлари халқимизнинг бебаҳо мулкига айланиб қолди. Шоирнинг жуда кўп термаларида ватанпарварлик, инсонийлик улуғланади, қаҳрамонликка даъват этилади, кўрқоқ ва хоинлар, эл бойлигини таловчилар аёвсиз қош этилади. Шоир бир термасида:

Ўзингдан чиққан ўт ёмон, Ўзингдан чиққан ёт ёмон.  
Юртини қилар хонумон.  
 деб хоинликни қораласа, иккинчи бир термасида эса дўстликни улуғлайди:  
 Ёшингга қарасам, оға дегулик, Ишингга қарасам, оға дегу-  
 лик, Кўнгил  
Бошингга қарасам, оға дегулик,  
 уришларинг чоға дегулик.

Абдулла шоирнинг термалари ичида “Замон бу” номли термаси алоҳида ўрин тутати. Шоир мазкур термасида чор Россияси хукмронлиги даврида кечган оғир қийинчиликларни эслайди, давр фожиасининг пардасини очиб кўрсатади:

Ўз элимдан айрилиб, Бездириб ўтган замон бу. Қанотимни  
 қайириб, Ўздириб ўтган замон бу.  
 Ёшликда адо қилиб, Дўстларни жудо қилиб, Дарбадар-гадо  
 қилиб, Кездириб ўтган замон бу.  
 Далада юрдим мол боқиб, Аёғим тиконлар чақиб,  
 Юрагим ўтларга ёқиб, Бездириб ўтган замон бу.  
 Танзимга юпун ёполмай, Бир бурда нон тополмай, У ён бу ёнга  
 чополмай, Тўздириб ўтган замон бу,

Шу нарсани алоҳида қайд этиш керакки, Абдулла шоир қутлуғ Рамазон ойи бошланиши билан айтиладиган анчагина қўшиқларни яратганлигини кўпчилик билади. Масалан, “Ё рамазон” деган эл ичида машҳур бўлган қўшиқнинг муаллифи ҳам Абдулла шоирдир:

Абдулла шоир ижодида фашизмга қарши кураш ҳақидаги термалар салмоқли ўринга эга. Мазкур мавзудаги термалар жанговарлиги, душманга нисбатан нафрат руҳининг бўртиб туриши, адолатнинг ва ҳақиқатнинг ғалабасига ишончи кучли эканлиги билан ажралиб туради:

Ғарбнинг қутурганлари, Уриб бир-бирин йиқди,  
 Немислардан одамхўр, Фашист азроил чиқди. Беиш  
 йил қон терим оқди, Солдат бўлган йилларда,  
 Менинг жангу–жадалим, Кечди қардош элларда. Каска  
 кийган йилларим, Жангоҳларда бўлдим мен. Ёв  
 ўлганда яшнасам, Дўст ўлганда сўлдим мен.

Бундай оташин сатрларни ўқир экансиз, уларнинг ҳар бир қаторини шоир ўзининг юрак қони ва ақл чироғи билан ёзганлигига амин бўласиз.

Уруш йилларида Абдулла шоир жанговар термалари билан немис фашист босқинчиларига қарши ўз жонажон Қайнарбулоғидан туриб ўт очди.

Амуға тонгда қон томди, Ёш томди дарёимизга. Урушга  
 кетган эрлар, Кўпи қайтмади изга. Солдат  
 қайиши билан, Боғладик белимизни. Қорачукдай  
 сақлаймиз, Она юрт-элимизни.

Абдулла шоирнинг уруш ҳақидаги термаларида ўлим ва ҳаёт, инсон ҳаётининг маъноси, кадр-қиммати ҳақида фалсафий мушоҳадалар юритади. Масалан, фашист солдати номига қарата ўз қариндошлари номидан айтилган аччиқ ҳақиқат ниҳоятда ҳаққоний ва даҳшатли жаранглайди:

*Одам бўлиб одамдай* *Яшаб юрган бўлмадинг,* *Одам бўлиб*  
*одамдай* *Ўз ерингда ўлмадинг...*  
*Бегоналар ерида* *Бегона ўқдан ўлдинг.* *Қолдинг*  
*маслиқдай ётиб,* *Очиқ гўрга зор бўлдинг...*

Абдулла шоирнинг яна бир туркум термалари “Фронтдаги ёрга” деб номланган. Шоир уларда маъшуқа ва ошиқ образларини яратади, соғинч, хижрон азоби, қелажакка ишонч туйғуларини улуғлайди. Абдулла шоир уруш даврида сермахсул ва фидокорона меҳнати билан бадиий ижоднинг яна бир юксак босқичига кўтарилди.

Абдулла шоирнинг урушдан кейинги даврдаги терма ва кўшиқларида асосан халқимизнинг яратувчилик меҳнати ва Ватан табиати завқи, инсоний олий қадриятларни улуғлаш, ўзининг босиб ўтган ҳаёт йўлига назар ташлаш мотивлари кўпроқ қуйланган:

*Қаршининг оқар суви шаробча бор,* *Қиз боланинг бадани оловча бор.*  
*Ой юзингдан олганим битта бўса,* *Қўй гўшти, қўйруқ ёғлиқ половча бор.*  
*Ёки:*  
*Яхшилар дўстлашмоққа келади,* *Чечанлар сўйлашмоққа келади.* *Маъ-*  
*ракага маъқул бўлмаган овсар –* *Тентак ёқа йиртишмоққа келади.*

*Тоғлар азиз бўлар қадамлар билан,* *Боғлар азиз бўлар боғбонлар билан.*  
*Йўллар азиз бўлар карвонлар билан,* *Жойлар азиз бўлар одамлар билан.*  
Абдулла шоирнинг “Кунларим” достони анъанавий руҳда айтилган бўлиб, унда шоир ўзининг босиб ўтган ҳаёт йўлини, ўтмишдаги оғир ҳаётини эслайди, илк ижод машаққатлари ҳақида фикр юритади:

*Дунёнинг ғуссаси, ғамидан бездим,* *Ўн саккиз ёшимда юриб эл кездим.*  
*Ражаб шоир устозимдан ўрганиб,* *Қўшиқ айтишликда*  
*кўплардан ўздим. Эл юриб дўмбира чалган кунларим,* *Дунёда кўп экан мендай*  
*куйганлар,* *Жафо чекиб, азиз экондан тўйганлар,* *Тақдирга*  
*тан бериб кетган ундан кўп,* *Нодонлик қағрида қолиб ўлганлар,*  
*Қўшиқ айтиб дил овутган кунларим.*

Абдулла шоир “Мардоннинг дўсти” (ёки “Жангил ва Али”) достонида эса Али ва Жангилларнинг соф севгиси ҳақида ҳикоя қилинади. Достон икки ёшнинг яқинлашиб келаётган никоҳ тўйлари ҳақида дарак берувчи шодон сатрлар билан яқунланади:

*Осмонда учар лочин,* *Тоққа ёзар қулочин.* *Бу*  
*гапларнинг бари чин,* *Али кўрсатар қучин.* *Жангил*  
*басжарар бурчин,* *Аввал қуриб янги уй,* *Кейин қилишар*  
*бир тўй.* *Сўйилади серка, қўй.* *Полов бўлар тизза бўй.*

Умуман Абдулла шоир ижодида халқнинг орзу-интилишлари, руҳияти, самимий туйғулари ўз ифодасини топган. Шоирнинг терма ва достонлари ҳаммага тушунарли, ёрқин тасвирий воситалар ва услубларда баён этилган. Ўзбек халқ оғзаки ижодига мос бўлган азалий мотивлар, анъаналар Абдулла шоир яратган асарларнинг ғоявий бадиий руҳига ниҳоятда чуқур сингиб кетганлиги шоир ижодининг баркамоллигини, халқчиллигини таъминлаган.

Абдулла шоир асарларида борлиқ ҳаётни севиш, унинг қадрига етиш ўқувчига ҳаётбахш руҳ бериб туради. Унинг термаларида озодлик ва адолат учун босқинчи ёвларга, золимларга қарши олиб борган курашлари ҳам ёрқин акс этади. Унинг қуйлаган барча достонларида эл-юртга, она Ватанга муҳаббат, халққа садоқат, зулм ва хиёнат дунёсига нафрат руҳи бўртиб туради. Бинобарин оддий китобхонларгина эмас таниқли ёзувчи ва олимлар ҳам унинг асарларини севиб ўрганганлар ва ундан ижодий фойдаланганлар.

Абдулла шоир Нурали ўғлининг ижоди халқимизнинг ноёб қадрияти, бебаҳо маънавий бойлиги бўлиб, кишиларимизни, хусусан, ёш авлодни қаҳрамонлик, ватанпарварлик, халқпарварлик, дўстлик, юксак ахлоқ руҳида тарбиялашга хизмат қилади.

**Қодир баҳши Раҳим ўғлининг ҳаёти ва ижоди ҳақида  
(1937-1986)**

Халқ оғзаки ижодиёти муқаддасдир. Унинг ҳар бир сўзи нондек азиз, сувдек тиник, туздек зарурдир. Халқ дostonлари азал – азалдан инсониятни муҳаббат, ахлоқ – одоб руҳида тарбиялаб келган ва ҳозирги кунда ҳам тарбия дастури бўлиб хизмат қилмоқда. Миллий ғуруримизни шакллантиришда ўзбек халқ ижодиётининг, халқ дostonларининг, яъни сўз санъатининг аҳамияти бекиёсдир. Халқ оғзаки ижодиёти муқаддасдир.

Дехқонобод тоғлар диёри Қодир баҳши 1937 йилда ана шу муқаддас жойда бир чети Ҳисор тоғлари этакларигача чўзилиб кетган Хўжамахмуд қишлоғида таваллуд топган.

Дехқонобод азалдан баҳшилар юрти эканлигини кўпчилик яхши билади. Бу қутлуғ маскандан асрлар давомида қанчадан – қанча дostonчи баҳшилар – халқ талантилари етишиб чиққанлар. Дехқонободнинг бугунги кунда ҳам ўзига хос дostonчилик мактаби бор. Бу мактабга асос солган буюк халқ дostonчиси Қодир баҳши Раҳим ўғли эканлигини яхши биламиз. Бу дostonчилик мактабини ўтаган баҳшилар сўзга тўн кийдириб, дўмбирани булбулигўдек сайратиб чечанлик билан куйлаб келмоқдалар.

Қодир баҳши янги замонавий дostonлар, термалар яратганида тарихий ҳақиқатни бадиий тўқималар куйма сифатлашлар билан заргарона омухта қилиб тақомилига етказди. Шу боис ундан кўплаб умрбоқий дostonлар қолди. У ўз ижоди давомида анъанавий халқ дostonларини қиёмига етказиб, қувваи ҳафизасида сақлаб бойитиб, тўлдириб, сайқал бериб ижро этиб келганлиги ҳамда бу тажрибани кўпдан – кўп шогирдларига ўргатганлиги билан ўзбек халқ дostonчилигини янги поғонага кўтарди.

Қодир баҳши номининг унутилмаслиги, тилдан – тилга, элдан – элга ўтиб юрганлиги, ижро услуби кўплар учун мактаб бўлиб қолганлиги, аниқроғи халқ дostonларини куйлаш ва унга қайта сайқал беришда Қодир баҳши мактаби яратилганлигининг сабаби ҳам шунда. Унинг кўнғирокдай жарангдор, ширали овози билан заргарона айтилган халқимизнинг ўлмас дostonлари, термалари, ўзи яратган замонавий дoston ва қўшиқлари нафақат унинг Ватани – Ўзбекистонда, шу билан бирга Ўрта Осиё ва чет мамлакатларда ҳам минглаб миллионлаб ўз мухлисларини топди.

Қодир баҳшининг доғруғи ўзбек заманидан чиқиб узок – узокларга кетганлиги, фольклоршунос олимлар томонидан эътироф этилган ноёб таланти эгаси бўлганлиги шубҳасиздир. У ҳақиқатдан ҳам дostonчиликда тамал тошини қўйган устоз баҳши эди. Бу соҳани мукамал ўрганган моҳир, овоздор баҳши, дўмбирада куй чалиш санъатини том маънода эгаллаган истеъдод соҳиби эди.

Халқ орасида "Баҳшини баҳши қилган унинг овози, сўзи ва дўмбираси" деган нақл бор. Аслида бу гапда ҳақиқат бўлса керак. Баҳши ўзини бир зум ҳам дўмбирасиз тасаввур этиши қийин. У элга мурожаат қилганида албатта дастлаб дўмбирасини таъриф тавсиф этади. Қодир баҳши ҳам бундан мустасно эмасди.

Қодир баҳши ширадор овози билан дoston бошлаганда дostonдаги ҳар бир воқеа – ҳодисага дostonнинг ҳар бир мисра – сатрларини боғлаб – тизиб, шундай берилиб куйлардики, дўмбирада чалган куйлари оҳанграбо касб этиб, тингловчиларни бутунлай сеҳрлаб қўярди. Гўё у тингловчиларни бемалол дostonдаги воқеа – ҳодисалар ичига олиб кириб, унинг қаҳрамонлари билан юзма – юз суҳбатлаштирарди. Унинг бу соҳадаги маҳоратини изоҳлашга сўз ҳам ожизлик қиларди. Қодир баҳшининг дostonини тинглаётган тингловчилар гўё кино кўраётгандек сеҳрланиб тинглар ва катта таассуротга эга бўлиб, бу суҳбатни ойлаб давраларда марок билан гапириб юришарди.

Ражаб бахши Нормурод ўғли, Ўмир бахши Сафар ўғли унинг устозлари бўлишган. Бу бахшилар ўз замонасининг атоқли бахшилари бўлиб, элда ном қозониб эътибор топган эдилар. Қодир бахши ёшлигидан дostonчилик санъатини севиб, устозларининг анъанавий йўлини давом эттирди. Қодир бахшининг отаси Раҳим Жобборов Ватан урушида вафот этади. Ёш Қодир Раҳимов она тарбиясида қолади. Онаси Норхол Турди қизи, бир ўғил ва икки қизни оқ ювиб, оқ тараб вояга етказади, айниқса, ўғли Қодирнинг тарбиясига оналик меҳри билан қараб камолга етказади.

Қодир бахши Раҳим ўғли ўрта мактабни битиргач, олий маълумотни Бухоро Педагогика Институтида олади. Институтни битиргач, Хўжамахмуд кишлоғидаги Бобур номли ўрта мактабда ўқитувчи бўлиб ишлайди. Ана шу даврда унинг халқ ижодиёти соҳасидаги фаолияти кенг миқёсда бошланади. Ватанга, халққа бўлган ички туйғуларини терма ва дostonлари билан намойиш эта бошлади. Бағрикенг, хулқи пок, фозил бу инсон ўз умрининг босимини одамлар орасида, дўстлар даврасида дўмбира чертиб дostonлар куйлаб термалар айтиб ўтказади, йигитлик кучини, онг ва билимини шунга сарф этади. Шу маънода "Айрилса" термасига эътибор берайлик.

|                                              |                                            |
|----------------------------------------------|--------------------------------------------|
| <i>Турналар учолмас хилдан айрилса,</i>      | <i>Бедовлар</i>                            |
| <i>юролмас йўлдан айрилса,</i>               | <i>Тоғлар букчаяди белдан</i>              |
| <i>айрилса,</i>                              | <i>Булбуллар сайрамас гулдан айрилса.</i>  |
| <i>Йигит бўлса – бўлсин унда номус – ор,</i> | <i>Ёмон қўрсин, кенг дунёни</i>            |
| <i>қилар тор,</i>                            | <i>Баланд тоғда ўсган гиёҳ саргаяр,</i>    |
| <i>ҳаво билан қордан айрилса.</i>            | <i>Агар</i>                                |
| <i>Буюк тоғлар яшин тулса – вайрона,</i>     | <i>Бу фалак ишига ҳамма</i>                |
| <i>ҳайрона,</i>                              | <i>Мард йигитлар бахти кетса – девона.</i> |
| <i>олган санам ёрдан айрилса.</i>            | <i>Севиб</i>                               |
| <i>Сабаб билан кўкдан ҳаво тўкилар,</i>      | <i>Йўлни яхши билмас бедов</i>             |
| <i>қоқилар,</i>                              | <i>Одамзоднинг қадди шундан букилар,</i>   |
| <i>қўйган эрка улдан айрилса...</i>          | <i>Меҳр</i>                                |
| <i>Булутсиз бўлмайди қаддили тоғлар,</i>     | <i>Гул тилар доимо гули йўқ</i>            |
| <i>боғлар,</i>                               | <i>Тушакка ўтганда кампирлар йиғлар,</i>   |
| <i>яшаб турган чолдан айрилса.</i>           | <i>Бирга</i>                               |
| <i>Арилар бош эгар болдан айрилса,</i>       | <i>Бедовлар мунғаяр ёлдан</i>              |
| <i>айрилса,</i>                              | <i>Қариллик етгани шулдир ёронлар,</i>     |
| <i>кешиб нордай белдан айрилса.</i>          | <i>Дармон</i>                              |
| <i>Кенг дунёнинг ўтгани шул ёронлар,</i>     | <i>Кўрар</i>                               |
| <i>кўз-у, сўзлар тилдан айрилса...</i>       |                                            |

Қодир бахшининг ижод этган термалари ранг – барангдир. Унда шундай бир табиий куч ва жўшқин талант бор эдики, у дўмбирасининг овозига қўшилиб гоҳ йиғлашга, гоҳ кулишга одамни мажбур қилар эди. Тўғрироғи сеҳрлаб, беихтиёр шундай ҳолга туширарди. Дўмбирани қўлига олиб бир икки нағмани қайтариши биланоқ бутун тингловчиларни сеҳрлаб ўз таъсирига олар эди. Ҳатто Қодир бахшининг ўзи ҳам куйлаётган дostonига қўшилиб, мунгли жойларида йиғлаб юборган жойлари бир неча марталаб бўлган. На олимлар, на шогирдлар, на ҳамнафас бўлган бахши шоирлар Қодир бахшининг неча хил куй ва оҳангда куйлашининг саноғига етолмаганлар. У ана шундай буюк халқ дostonчиси эди.

Қодир бахшининг шогирдларига айтадиган ўғитларидан бири шундай: "Хов йигитлар, кулоқ солинглар! Нима учун сув оз бўлсада ариқ шилдираб оқади. биласизларми? Бўлмаса, кулоқ солинглар. Ариқда озгина сувдан бошқа ҳеч нарса йўқ, у шунинг учун бир фасл шилдираб оқади, иссиқ келиши билан эса қурийд. Денгизчи, денгиз? Денгизда сув ҳам мўл, унинг тагида қанчалаб қимматбаҳо тошлар, марварид, олтинлар чексиз, чегарасиз бойликлар мав-

жуд. Боз устига унда баҳайбат жониворлар ҳам бор. Шул сабаб денгиз жимиб оқади, у ҳеч қачон қуримайди.

Денгизнинг ичи ҳар хил дурларга тўла. асрлар оша эл юртга оби – ҳаёт беради. Сиз шогирдлар ҳам "ариқ" бахши бўлмай, денгиз бахши бўлинглар" – деб такрорларди.

Қодир бахши ҳофизаси кучли, бадихағўй дostonчи эди. У ўз соҳасининг билимдони, донишманд ва камтар, содда ва салобатли инсон бўлиб, шогирдларига ҳеч қачон ёмон ният билан қарамаган, ҳасадни эса жуда ёмон кўрган. Хизмат ҳаққини тилаб олмаган, оқсоқоллар нимани маъқул кўришса бахшига ҳам шу маъқул бўлган. Манманликни, кибр ҳавони, ўзини одамларга кўз – кўз қилишни ҳаёлига ҳам келтирмасди. Одам қиёфасидаги шайтонлардан ҳазар қиларди. Ҳатто озроқ ҳурматга эга бўлиб, кейинчалик ўзига қарата кесак отган шогирдларини ҳам кечирган. Учрашганда доим кучоқ очиб кўришган. У ижод пиллапоясининг барчасини забт этган Ўзбекистон булбули эди. Чин маънодаги сеҳрли соз, сирли овоз соҳиби, туғма dostonчи, ҳозиржавоб термачи ижодкор эди. Ҳар бир dostonни куйлаганда шу dostonга мослаб дўмбира чертар, ўз усули, куйи, оҳанги билан doston бошларди, dostonнинг мазмунига қараб куй яратарди. Doston воқеа ҳодисаларига дўмбирасини ҳамоҳанг қиларди. "Қашқадарё" термаси бунга яққол мисол бўлади.

*Чўллارинг чирой очди келинчакдай шайланиб,* Оқ  
*олтиндан хирмонинг турна ўтолмас айланиб,* Келмаганлар кеп кўрса  
*бармоқ тишлар ўйланиб,* Шоир айтса айтгудай, минг кечага етгудай,

*Гўзал Қашқадарём, ғазал Қашқадарём.*  
*Бир томонда Қашқанг бор, товланар сулув қиздай,* Қариш  
*билан Шаҳрисабз кечаси ҳам кундуздай,* Китоб билан Ғузоринг  
*осмондаги юлдуздай,* Шоир айтса айтгудай, минг кечага етгудай,

*Гўзал Қашқадарём, ғазал Қашқадарём.*  
*Тоғ бошида оппоқ қор, тинмай соғар сүтини,* Роҳатланиб  
*Қариш чўл, қамчилайди отини,* Дехқонобод қўйлари қўтаролмас етини,  
*Шоир айтса айтгудай, минг кечага етгудай,* Гўзал  
*Қашқадарём, ғазал Қашқадарём.*

*Бир томонда тоғларинг, бир томонда боғларинг,* Бир  
*томонда ўйларинг, бир томонда шерларинг,* Бир томонда қўйларинг,  
*бир томонда яйловинг,* Шоир айтса айтгудай, минг кечага етгудай.

*Гўзал Қашқадарём, ғазал Қашқадарём.*

Қодир бахшини dostonчилик санъатининг виждони десак муболаға бўлмайди. Халқ оғзаки ижодиётидан инсоният маданияти, маънавияти қирраларини ўрганиш, моҳиятини кўпчиликка етказишга интилиш ва бу соҳада ҳақиқий эл бахшиси бўлиб етишиш тасодифий эмас. У тинимсиз ижодий меҳнатда бўлди. Қодир бахши томонидан айтилган dostonлар тингловчилар қалбини забт этиб сел қилиб эритиб юборарди. Ундан бизга мерос бўлиб қолган doston ва термалар ўлмас асарлар дебoчасидир. Севикли бахши ҳаётлигида ёшлик инсонга бир марта берилади, унинг ҳар бир дақиқасидан унумли фойдаланиб, элу -юрт равнақи йўлига бахшида этиб, эзгу ниятларга сарф қилиш лозим деб таъкидларди. Бу ибратомуз сўзлари ўттиздан ошиқ шогирдлари қалбига муҳрланиб, бугунги кунда машъал бўлиб, уларнинг йўлини ёритиб, у айтган юксак мақсадларга чорлаб турибди.

Қодир бахши нафақат атоқли dostonчи, моҳир созанда, балки ўнлаб эртак, шеър ва тўртликлар яратган иқтидорли шоир ҳам эди.

Айниқса Қодир бахши яратган фалсафий тўртликлар бугун ҳам халқимизни нурафшон манзиллар томон етакламоқда:

*Ота осмон бўлса ёмғирли, қорли,* Онамиз заминдир ёзли,  
*баҳорли...* Иккисин ҳурматин эъозлай билсанг, Сенгадир  
*фасллар баҳори, бори...*

Ушбу тўртлик инсон умрининг фасллари ҳар ким учун энг азиз бўлган ота ва онага бориб боғланиши, уларнинг ҳурмат – иззатини ўрнига қўйиш лозимлигини ўқтириб ўтади.

*Ёмонлик ўзингга тоғ бўлиб келар,*  
*келар,*  
*Яхшилик қилсанг ҳам қайтар бир кун,*  
*сояли боғ бўлиб келар.*  
*Ямлаб ютиши учун чоғ бўлиб*  
*Кичиги*

Бу ҳикматона сатрлар асрлар давомида халқнинг дилида йиғилиб, бахшининг тилидан юзага чиқаётган гаплар. Уларда ҳаётини тажриба, йиллар, асрлар сўнгидаги чуқур ҳулосалар бор. Инсоният бир умр яхшиликни ёқлаб, унга интилиб келган. Ёмонликни қоралаб, ундан қочган. Қодир бахши севиб айтадиган яна бир тўртликда шундай сўзлар бор:

*Тошда Кўриб кийикларни ҳуркак деймиз,*  
*Энг аввал ўхшатишнинг нақадар асослигига эътибор қилинг.*  
*Андишали одам бўлса қўрқоқ деймиз.*

Бир жониворнинг ҳалокати билан инсон характерининг муқаяса қилинишида шоир энг муҳим, диққатга сазовар фикрни ўртага ташлайди.

Энди яна бир тўртликка эътибор қаратамиз:

*Битмайди дунёнинг ўзи бири кам,*  
*алам.*  
*Бир учун нечалар тортди ғам*  
*Дўстлар даврасида ўтирсанг бир дам,*  
*Жаҳон*  
*султонлиги сенда мужассам.*

Қодир Раҳим ўғли устозларидан 60 дан ортиқ анъанавий дostonлар, 200 дан ортиқ терма ўрганиш билан бирга ўзи ҳам "Ойчинор", "Бева Барчин", "Махтумқули", "Жаҳонгир", "Эшқора билан Дўстқора" каби ўнлаб янги дostonлар ижод қилганди. Қодир бахши қуйлаган дostonлардан 12 таси бошқа ҳеч бир бахшилар ижодида учрамайди. Унинг бой ва ранг-баранг ижодидан бор йўғи 10 та дoston, 40 та тўртлик, 50 дан зиёд термалар ёзиб қолинган.

Қодир бахши дoston қуйлаганда беихтиёр инсон қалбини ўзига мафтун этарди. Қодир бахшида яна бир фазилат бор эди. У бирон терма ёки дoston қуйлаганда, унга қўшилиб ўз юртининг Оқбош ва Чакчак каби улкан боғлари, ҳар бир харсанг тош ва тоғ қоялари, қир адир-ларию кенг яйловлари ҳамма ҳаммаси бутун коинот бахшининг терма ва дostonларида тилга кириб сўзлашар эди. У дostonларга жўр бўладиган қуйларни чалишдан ташқари, дўмбирани 30 хил оҳангда қуйлата оларди. Куй – Қодир бахши ижодида бир калит эди. Шу калит билан у тингловчилар қулфи дилини очиб биларди.

У оҳува қуйини чертганда шўх қизларнинг, ёш ялангларнинг сой бўйида, сўлим дарахтлар соясида арғимчоқ учаётгани, бир бирини қувалашиб ўйнаётгани кўз ўнгимизда намоён бўлар, "Иззатой" қуйини чалганда тингловчи кўз олдида таҳқирланган қиз, эрки топталган аёл, эркаклардан тафт тортмайдиган жасур хотин, дам даврага чиқиб эл обруси учун курашаётган шижоатли аёл гавдаланарди.

Қодир бахши "Иқболой", "Ўғилой", "Куй қайтариш", "Қизлар сайли", қуйларини ижро этганда эса дўмбира торларидан сузиб чиқаётган нолаю фиғон, шодлик садолари киши қалбини беихтиёр аллаларди.

Зеро дўмбира торларини бахши чертади, тор толаларида куй оқади, куй шоирни даврага тайёрлайди, сўз айтишга чорлайди, куй оғушига чумган бахши сўз уммонида сайрга чиқади. Куй энди шоирни ҳам, унинг сўзини ҳам бошқаради. Куй шоирга илҳом бахш этади, овозига овоз, парвозига парвоз қўшади:

*Сени чертсам қўнғим гулдай яйрайди,*  
*Қўйиша торим қўйилганда сайрайди,*  
*Булбулдайин сайраб чиққан дўмбирам,*  
*Кўксим очиб яйраб чиққан дўмбирам.*

Қодир бахши эридан қора хат олиб мунғайиб қолган онасига илк бор шундай далда беради:

*Онажон, қўй, сатқа бўлай бошингдан,*  
*йиғламагин.*  
*Гуллар йиғласа ҳам сен*  
*Посбон бўлай доим кўзу қошингдан,*  
*Чўллар*  
*йиғласа ҳам сен йиғламагин.*

*Сен йиғласанг она тоғлар бўшайди, Тош юрак ҳам сувдай бўлиб  
шовшайди. Сен йиғласанг қора тошлар қақшайди, Тошлар  
йиғласа ҳам сен йиғламагин.*

*Отам Ватан учун берди жонини, Миллион шерлар каби тўкди  
қонини. Эшитмасин ёрнинг йиғлаганини,  
Дарё йиғласа ҳам сен йиғламагин.*

*Она жойдан турди қўзин ишириб, Шу онага келди тоғлар бош  
уриб, Тинчлик бўлсин дейди қўлин қўшириб,  
Элинг айтар она сен йиғламагин.*

*Онажон сен замин, сен ой, офтоб, Уруш ҳеч қалбингга беролмайди  
тоб, Халқим бор экан тинчлик барқарор, Қодир  
айтар она сен йиғламагин.*

У иккинчи жаҳон урушида қозонилган ғалабанинг 40 йиллиги арафасида биров чўзиқ бўлган бу термасини қайта ишлаб: "Уруш курсин битмас яра соп кетди, ҳар юракда унинг доғи қоп кетди. қонхўрларни ер қаърига обкетди. Дарё йиғласа ҳам сен йиғламагин" сингари пухта образли бандлар билан тўлдирди, сайқал берди...

Қодир бахши термалар айтганда қотириб, қаловини топиб, кифтини келтириб айтардида! Айтганда ҳам билиб, сел бўлиб, эшитганни ҳам сел қилиб айтарди!

Қодир бахши ижодида "Ойхумор" термаси алоҳида ўрин тутди. Қирқ канизак олдида ойдек бўлиб келаётган Ойхуморнинг бўй баста, юриш туриши шундоққина аён бўлади. Гўё кўз олдингизда ойдай яшнаб кундай кулиб Ойхумор келаётир. Ҳатто феъл – атвори, ҳар ҳолатда характерининг турланиб туришини ҳам кўриб турасиз: "Ҳой, узилиб – узилиб, наргиз кўзи сузилиб, ёмон сўзни эшитса феъли борар бузилиб, қирқ канизи боради, мунчоқдай буб тизилиб, хайло кетиб боради, қирқ каниздан илгари..."

Қодир Раҳим ўғли ўлкамизни қадамба – қадам кезган ижодкорлардан эди. У туғилган маскани Дехқонобод ҳақидаги термасини шундай тугаллайди: "Қодир, сени жўшиб айтарман, завққа тўлиб – тошиб айтарман, ойдан нишон, куёшдан орден тақиб олган Дехқонободсан".

Зотан, қиёси йўқ Республикамизнинг қаерида бўлманг, "Ойдан нишон", "Куёшдан орден таққан" масканлар ҳуснига махлиё бўласиз, яшариш ва яратувчилик мўъжизаларидан фахрланасиз. У қўшни Республикаларнинг ҳам кўпини кезган, дўст – қардошлари иши-ю, мўъжизаларидан ҳайратланган бахшилардан эди. У Москвада ўтган халқ бахши – шоирларининг I ва II Жумхуриятларора олимпиадалари ғолиби бўлганда бир қувонди. 1982 йили Олма Ота шаҳрида ўтган бахши – шоирларнинг Бутуниттифоқ анжумани ғолиби бўлганида иккинчи бор қувонди. 1983-1986 йилларда Жумхурият бахшилар танловининг кетма-кет ғолиби бўлганида яна-яна қувонаверди.

Бу сафарлар, кўрган-кечирганлари Қодир бахшининг дунёқарашида жаҳонворлик, улуғворлик касб этди. Мавзу доирасини кенгайтди. Замонавий терма дostonларида жаҳон ташвиши, башар тақдири учун қайғуришдек умумбашарий туйғулар етакчилик қила бошлади.

Халқимиз азал-азалдан ўз орзу – армонларини, она тупроқ ва яхшиликка садоқатини, ёмонлик ва ёвузликка нафратини дostonларда куйлаб қелди. Гўрўғли ва Алпомиш, Кунтўғмиш ва Маликаи айёр, Холбека ва Орзигул, Рустам ва Аваз, Барчин ва Юнуспари, Равшан ва Зулхумор, Ширин ва Шакар, Ҳасан ва Далли, Гулихиромон ва Холдорхон, Қундуз билан Юлдуз сингари юзлаб қахрамонлар тимсолида мардлик ва матонат, гўзаллик ва боқийлик, келгуси кунларга ишонч ва умид туйғуларини мужассам этди.

Дostonларда ҳоҳ жанг майдонларидан ҳикоя қилинсин, ҳоҳ меҳнат майдонидаги шижоат кўрсатилсин, ҳоҳ севги – садоқатдан куйлансин, ҳоҳ ёвузлик устидан яхшилик тантанасини тараннум этсин – одамларни мардликка, жасоратга, меҳнатга чин муҳаббатга, яхшилик ва эзгуликка ундаб, ёмонликка эса нафратини кўзгаб келди.

Достончилик қадим қадимдан халқимизнинг атоқли баҳши шоирлари ижодидан тушмай келганлиги, давлатимиз томонидан баҳши шоирлар ижодига қатта ғамхўрлик қилиб келинаётганлигининг ҳам боиси шунда...

"Қодир баҳши Раҳим ўғли юксак ҳофизликқудрати ва улкан шеърый салоҳиятга эга бўлган халқ санъаткорларидан бири эди. Унинг достончиликдаги ўрнини белгилашда ана шу муҳим жиҳатларга алоҳида эътибор бериш керак бўлади", – деб ёзганди таниқли фолклоршунос олим, Беруний мукофоти совриндори, профессор Тўра Мирзаев.

Қодир баҳши Раҳимов 30 дан ортиқ халқ достонларини жуда маромига етказиб қуйлай оларди "Алпомиш", "Бева Барчин", "Ойчинор", "Нурали", "Зайдуной", "Малла савдогар", "Ёзи ва Зебо", "Норгулой" каби достонлар унинг репертуаридан мустаҳкам ўрин олганди. Уларнинг айримларини фолклоршунослар томонидан ёзиб олинаётган пайтдаги ижросида шу даражада маҳорат кўрсатдики бу вариантлар (айниқса "Ойчинор", "Зайдиной") унинг номи билан абадий муҳрланиб қолди. Худди "Алпомиш" Фозил Йўлдош, "Равшан" Эргаш Жуманбулбул, "Орзуғул" Ислон шоирлар номлари билан асрлардан – асрларга муҳрланиб қолганидек...

Қодир баҳши Раҳим ўғли замонавий, шу билан бирга новатор шоир эди. У моҳир дўмбирачи, кўплаб халқ куйларининг билимдони ва ижодкори сифатида достон ва термаларни хилма-хил куйларда ижро этарди. Одатда халқ баҳшилари достонларни 7-8 куйда ижро этганлари ҳолда унинг куйлари ниҳоятда кўп ва ҳўб эди. У достон ижросига чанқовузни олиб кирган ва унинг жўрлигини таъминлаган ягона баҳшидир. Гарчи бундай ҳолат эпик анъанада илгари учрамаган бўлсада, уни дадил экспримент сифатида баҳолаш мумкин. Чунки сўзда бадиҳа етакчилик қилган қаҳрамонлик эпоси ижросида иккинчи мўсиқа асбоби жўрлигини таъминлаш баҳшидан жуда юксак маҳорат талаб қилади. Қодир Раҳим ўғли ана шундай маҳоратли ижодкор эди.

Қодир баҳши ижодида "Ойчинор" достони алоҳида ажралиб туради. Достоннинг ўзига хослиги шундаки, унда бобокалонимиз Бобурнинг мураккаб тақдири ҳикоя қилинган.

Маълумки, Бобур улуғ саркарда бўлиш билан бирга адабиётимиз тарихида ўзининг ўлмас адабий мероси билан ўчмас из қолдирган буюк сиймодир. Бобур шахсининг халқ оғзаки ижодида илк бор ёритилиши ёзма адабиётимиз учун ҳам муҳим манба бўлиб хизмат қилиши табиий.

"Ойчинор"-тили, ижро услуби жиҳатидан ҳам ўзига хосдир. Достонда Ойчинор иомли ўзбек қизининг гўзал қиёфаси, босқинчилар билан мислсиз жангдаги жасорати куйланади. Достон Ойчинорга қисқача таъриф бериш билан бошланади. "Холиёрнинг пешонасида бир қизи бор эди. Отини Ойчинор дер эди. Ўн еттига тўлган эди. Худо ҳамма хусни унга берган эди. Қадди – қомати хуснига мос тушган эди, чеккасидаги қокили эгнидан ошган эди".

Достоннинг тили самимий, содда, халқимизнинг сўзлашув услубига яқин. Ҳар бир сўзга халқ донишмандлиги сингдирилган. Шоирнинг шеърый мисралари ҳам гоҳ ўйноқи, гоҳ майин, гоҳ кинояли, гоҳ мунгли...

*"Қабатида отаси ойдай бўлди Ойчинор,  
Ойчинор".*

*Биясига эргашган тойдай бўлди*

Қодир баҳши қисқа умрида халқ ичида кўп бўлиб, халқимизнинг мақол ва маталларига бой тилини тинимсиз дилига муҳрлади. У достонларида юзлаб халқ мақолларидан ўринли фойдаланибгина қолмасдан, ўзи ҳам ўнлаб янги мақол ва ҳикматли сўзлар яратди:

*Тўда – тўда қизларга-я, оҳува,*

*Бир тўдана тол керага, оҳува,*

*Заҳари бор замбиргая, оҳува,*

*Ширин – шакар бол кераг-а, оҳува.*

*Бол – болгина, болгина-я, оҳува,*

*Сой бўйида толгина-я, оҳува,*

*Қизни сулув*

*кўрсатар-а, оҳува,*

*Ўнг бетида холгина-я, оҳува.*

Бу ўринда Қодир баҳши фақат оҳанглар товланишинигина эмас, балки маънолар товланишини ҳам юзага чиқарган.

*Аслим пари Кўҳи-Қофдан бўламан,*

*Қиш қиларман баҳор бўлса фаслингни.*

Бу Ойчинорнинг атайин, жўртатка айтган гаплари. Ўтибор қилинг, инсон умри фаслларга менгзалади. Баҳор – гуркираб турган даври бўлса, қиш – инсон ҳаётининг сўнгги манзиллари кўриниб қолган дамларга ўхшатилади.

Қодир баҳши ижодида "Норгулой" достони ҳам бадий жихатдан алоҳида ўрин тутати. Достоннинг бош қаҳрамони жасур, мард қиз Норгулойдир. Достонда таърифланган Норгулойднинг чиқиб келишини қаранг:

*Норгулой чиқди ҳилтиллаб, бетида тери жимиллаб, Пешонасидан  
оққан терига, латибалари қимирлаб, Норгулни кўрган кекса ҳам  
олти ой ётар инқиллаб.*

Достонда Норгулойга, унинг фазилатларига берилган таърифлар ҳам муҳим ўрин эгаллайди:

*У босган жойлар миннатдор, босмаган жойлар гинадор, Босиб  
ўтмаган жойларни босса дея умидвор, Кетаётир Норгулой ҳамма  
қиздан олдда ой, Эшик олди зарпечак юлиб олсанг бир қучоқ.  
Босиб ўтган йўлдан, югуриб чиқар бойчечак, Кетаётир  
Норгулой ҳамма қиздан олдда ой... Қилиқсини қудча бор, оқ бадани  
сутча бор, Қуш каптарни туғмаси жавзода пишиган тутча бор.*

Бу улкан баҳши ҳақида гап кетса, унинг кўшиғини тинглаган, дўмбира нағмаларидан баҳра олганлар у баҳшилар сардори, дея ифтихор билан эсга олишади. Дарҳақиқат, Қодир Раҳим ўғли ўлкамизда донг таратган баҳши шоирлардан бири эди. Шунинг учун ҳам у яратган деярли барча достон ва термалар халқ орасида тарқалиб кетган.

Қодир баҳши қўлига дўмбира олиб достон куйлаганда бутун бошли қишлоқ ва овуллар лол бўлиб тингларди. Шўх – шўх термалар айтганда давраларга гўё жон кириб кетарди. Давра тўридан жой олиб анъанавий достон бошласа, келганлар тонг отганини сезмай қоларди. Тинглаётган юраклар достоннинг мазмунига қараб гоҳ андуҳга тўлиб кетар, гоҳи эса висол онларидаги ҳолатдан диллар ҳафриқар, кулгили ҳолатлар келганда эса, даврадаги қаҳ-қаҳая кулги осмонга урларди.

1983 йилнинг эрта баҳорида Дехқонободда бўлиб ўтаётган катта бир тўйда Қодир баҳшига сўз навбати етиб келганида у аввал тўй эгасини таърифлаб, келган меҳмонларнинг кўнглини хушлаб, даврадаги йигитларга мослаб бир термани мароқ билан куйлай бошлади:

*Орқа тов деб суянғали, Йиқилганда таянғали Кўкрак кериб сўз айтғали, Олдиндан  
душман қайтғали, Ота ҳам керак йигитга.  
Умрингни тилағали, Кетсанг йўлга қарағали, Мазанг қочса  
сўрағали, Устинг супо бўб юрғали, Она ҳам керак йигитга.  
Келмай қолсанг излағали Ўлсанг бошида бўзлағали, Душман бўлса  
хезлағали Ор номусинг олғали, Оға ҳам керак йигитга.  
Ўлчаб тунингни бичғали Сен учун экондан кечғали, Кўриб  
қучоғин очғали, Борин олдинга сочғали Сингил  
ҳам керак йигитга.  
Олтинчоқли – солтинчоқли Ўрта буйли, кенг қучоқли,  
Оқ тушида садаб мунчоқли, Саксон нозли,  
тортинчоқли, Бир ёр ҳам керак йигитга.  
Ўнг тиззангда ўтирғали, Орқангдан кеб осилғали, Қариганинда  
боққали, Ўчган чироғинг ёққали, Фарзанд  
ҳам керак йигитга...*

Бир сафар Шахрисабзда бўлиб ўтган баҳши шоирларнинг кўрик танловида Ўзбекистон телевидениесининг журналисти Ўрол Ўтаев Қодир ака, умуман нечта достон биласиз, деб сўраганида у киши дўмбирасини қўлига олиб бир паста "Нима айтай?" термасини тўқиб ташлаганди:

Ботирлар ҳайдайдиган майдонга отди,  
 давлатдир. Ўн саккиз ёшимда дўмбира бериб  
 айт деб устозларим ўргатди. Элга эл қўшилса бахтдир,  
 Қўшиқ

Қулоқ солсанг даврадаги халойиқ,  
 қилайлик, Яхшиисини қочирмайин ушланглар,  
 хўб айтишиб кўрайлик. Достонларни бир-бир қатор  
 Кўпайишиб

Ёмон достон кўйлаб, яхши қолмасин,  
 турмасин, Кўпайишиб биттасини ушланглар,  
 бўлсин асло қўрқоқ бўлмасин. Тингловчилар "бўлмайди" деб  
 Ботир

Сафда турар мана "Ширин ва Шакар",  
 "Гулковсар", Ошиқ бўлиб оҳ, деб ўтди жаҳонда,  
 билан айтишолмай Ойсава. От устида қилич сермар  
 Моҳна

Рустам ўтди икки кўзи кўр бўлиб,  
 бўлиб. Айтайми, қўнғиротнинг шеридан,  
 сермаб отган нор бўлиб. Рустам ўтди бу дунёда зўр  
 Дуиманини

Айтайинми "Холбека"дай ошиқдан,  
 "Юсуф – Зулайхо" ҳам ўтган оҳ уриб,  
 ёшиқдан. "Тоҳир – Зухра" гул узатган бешиқдан,  
 "Лайли – Мажнун" зор йиғлаган

Гўрўғлининг ўзи ўттизта достон  
 "Авазхон". Икки ойда етолмаган устозлар –  
 ҳам қолиб кетган "Гулнозхон". Ўн беш достон бўлиб юрар  
 Айтганда

"Ҳасанхон"дан сўйлайинми, "Равшан"дан,  
 гулишандан, «Кунтўғмиш» ёхуд "Ойчинор" бўлсин,  
 давримиз қозонган доғруғи шондан. Ё "Нурали" кезган боғу  
 Ё

Достонлар сафида турар "Зайдиной",  
 "Гулишаной", Барчасидан гўзалликда беназир,  
 назокатли "Келиной". Ундан қолишмайди асло  
 Нафосатли,

Ботир билмас юрса товнинг ўрини,  
 зўрини, Барчин бека ўзи битта достондир,  
 "Ёдгоржон"дай шерини. Ё айтайми,

Гоҳи давраларда қўшиқ кўйладим,  
 сўйладим, Қайғу ғамлар қолди бугун орқада,  
 замон ҳақда достон айладим. Инсон дардин бор вужуддан  
 Улуғ

Ойша ўтди душманлардан ўч олиб,  
 Эшқораман Дўстқорадан айтайми,  
 чиққан душмандан ғолиб. Омон ўтди мажнунтолдай ирғалиб.  
 Олишганда

Эртақлар ҳам ошар икки бор юздан,  
 юздан, Топишмоқ, мақоллар саноғи йўқдир,  
 айтай, деб сўрайман сиздан. Қайсидан

Қуёш эритади товнинг қорини,  
 Қайсисини агар маъқул десангиз,  
 мақтай айтай ўша зўрини. Сизга айтай бисотимда борини,  
 Мақтай-

Қодир баҳши бу дам жўшиб бораман,  
 бораман, Дўмбирамдан шод нағмалар келтириб,  
 маъно қўшиб бораман... Оҳангига

Ҳа, бу ҳам Қодир баҳши талантининг ўзига хос, янги қирраси. Бу ўринда баҳшининг бадихағўйлик қобилиятидан ташқари унинг ижодий имконияти нақадар ранг-баранг, бой ва сермазмун эканлигидан далолат берар эди. Қодир баҳши Раҳимовни 1982 йилнинг баҳорида Олма Отага чақириб қолишади. Бахшилар танловида 200 дан зиёд баҳши иштирок этади.

Анжуманда Қозок, Туркман, Тожиқ, Қирғиз, Озарбайжон, Муғул, Балқардан машхур бахшилар, моҳир созчилар йиғилишади. Беллашувнинг илк шартига кўра ҳамма ўз созини мақтайди. Сўнгра юрт таърифига ўтилади. Қодир бахши дўмбира куйини бироз ўзгартириб, ўйноқи, шўх оҳангда "Ораласам бўстоним, айтаверсам дostonим, куёшдаин порлайвер менинг Ўзбекистоним" термасини маҳорат билан ижро этади.

Достончиликдаги анъанавий усулда ҳар ким ўз мардини куйлаш шартидан сўнг даъвогарлар анча сийраклашиб қолади. Хуллас, уч кунлик беллашувдан сўнг биринчиликка даъвогар Қозок оқини билан Қодир бахши қолади. Шунда бош ҳакам икковинг ҳам мактаб кўрган, устоз фотиҳасини олган, илдизи бақувват чинор экансизлар, деб роса мактаб шундай шарт қўяди: ўзбекнинг Жуманбулбули, Ислому Пулкани бор, Қозокнинг Абайи бор. Қозок оқинига сен ўзбек оғангнинг улуғларини макта, сен Қодир Жамбул, Абайни таърифла, деб биринчи навбатни Қодир бахшига беради бир дақиқалиқ танаффусдан сўнг микрофонга яқинлашган Қодир бахшининг кўз ўнгидан бир-бир устозлари, пирлари сиймоси ўтади. Худо мададкор бўлсин, дея қозок элининг булбулларини таърифлай бошлайди:

|                                  |                                  |
|----------------------------------|----------------------------------|
| <i>Қозокнинг зўр оқинлари,</i>   | <i>Халқ қалбининг чақинлари,</i> |
| <i>Ўзбек элининг яқинлари,</i>   | <i>Жамбул билан Абай-иков.</i>   |
| <i>Қозок эли улуғлигин</i>       | <i>Ҳосилининг булуғлигин</i>     |
| <i>Лекин ранги сўлуғлигин</i>    | <i>Куйлар Жамбул, Абай-иков,</i> |
| <i>Халқлар доим қардошлигин,</i> | <i>Ўзбек, Қозок қондошлигин</i>  |
| <i>Яшаида ҳам ёндошлигин</i>     | <i>Сўйлар Жамбул, Абай-иков.</i> |
| <i>Оқинлариман айтишиб,</i>      | <i>Ғолибликка хўп тортишиб,</i>  |
| <i>Куйладикда илҳом тошиб,</i>   | <i>Ўзбек мену Қозок иков,</i>    |
| <i>Улар элга бўлиб надар,</i>    | <i>Бахт улашди само қадар,</i>   |
| <i>Қодир айтдим имкон қадар</i>  | <i>Устоз Жамбул, Абай-иков.</i>  |

Қодир бахши термани тугатиши билан залдаги томошабинлар, беллашувда иштирок этган бахшилар-у созчилар, ҳатто хайъат аъзолари ҳам ўрнидан туриб чапак чала бошлайди. Дўмбирасини созлаб айтишувга шайланиб турган рақиб-Қозок оқини югуриб келиб Қодир бахшини бағрига босади. Бугунча ўзбегим, ўз оғам ғолиб дея унинг кўлини баланд кўтаради.

1974 йилда эса дунё маданиятининг бешикларидан бири Париж шаҳрида ўтказилган халқ оғзаки ижодкорларининг Бутунжаҳон конгрессида Қодир бахши ҳам иштирок этади.

Жаҳоннинг манаман деган оқину бахшилари қатнашган йиғинда ҳар бир иштирокчи учун ўз санъатини намойиш этишга беш дақиқадан вақт берилади. Анжуман ҳакамларига дастлаб мўъжазгина бўлиб кўринган Қодир бахшининг вужуди у куйлаган сайин улуғворлик касб эта боради. Қодир бахши қисқагина термасида ўз юрти, унинг гўзал тоғлари, ҳазиналарга бой даштларини таъриф ва тавсиф этади. Унинг ширали ва жарангдор овози, дўмбирасининг саси тўпланганларни сеҳрлаб қўяди.

Беш минг кишилиқ йирик концерт залида ҳамма оёққа қалқиб, қарсак билан Қодир бахшини олқишлашади.

1981 йил сентябр ойининг бошлари, кўшни Тожикистонда ўзбек адабиёти ва санъати кунларини ўтказиб қайтаётган санъаткорлар, адиб ва шоирлар тоғли Дехқонободда бир муддат тўхтаб тушлиқ қилишни лозим топишади. Улар сафида ўзбек адабиётининг таниқли вакиллари Зулфия Исроилова, Сарвар Азимов, Пиримқул Қодиров, Мирмуҳсин, Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов, Назармат ва бошқалар бор эди. Адабиёт ва санъат намоёндаларининг Дехқонободда тўхташини билган туман фирқа кумитасининг котиби Қодир бахшини айтириб келади. Давра айни қизиган, мушоира авж олганда, котиб "Бизда бир бахши бор, эшитиб кўрмайсизларми?" дея Қодир бахшини таништиради. Халқ оғзаки ижодининг яхши билимдони, болаликда Фозил шоирдек достончиларни кўп бор тинглаган таниқли адиб, драматург ва адабиётшунос, ўша вақтда Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси раиси бўлган Сарвар Азимов бу таклифни хурсандчилик билан маъқуллайди.



Қодир баҳши чинакамига ел назарига тушган, Хизр назар қилган ижодкор эди. Баҳши кирган давраларга гуркираб илоҳий бир рух кирар эди. У кишининг илҳоми доимо ўзи билан бирга юрар эди. Куйма мисралар, шеър, терма ва дostonлари давраларга ўздан илгари етиб борар эди.

Бир гал ижодкорлардан бири Қодир баҳши Раҳим ўғлидан баҳшичиликда устоз ва шогирд анъаналари хусусида сўраганларида у шундай деганди: "Мен шогирд танлашда ҳам устозим Умир баҳши анъанасига амал қиламан. Яъни ҳар бир шогирдни беш-олти ой ҳар томонлама синовдан ўтказиб, кейин санъатимни ўргатаман. Шу тариқа Қохҳор, Абдумурод, Баходир, Баҳром Раҳимовлар, Махматмурод баҳши, Шодмон баҳши, Муҳаммад Эшбоев, Мусурмонкул, Абди ва Дархонлик Абдурахмон, Нортोजи, Абдирашид баҳши Боймуродов, Рўзи Қултўраев, Бобораҳим Маматмуродов, Бекназар Раҳматов, Ёдгор Хўжаев каби ўнлаб шогирдларни тайёрладим. Шогирдларим орасида Сурхандарёлик Шодмон Хўжамбердиев баҳшилик санъатига жуда барвақт қадам қўйди. Шодмон сўзга чечанлиги, хотираси кучлилиги ва халқ услубида термалар айтиш салоҳияти билан бошқалардан ажралиб туради". Зотан Шодмон баҳши шу кунгача кўплаб халқ дostonларини ўрганди. Бу ҳар қандай ёш баҳши ҳавас қилса арзигулик муваффақият. Зеро, Шодмоннинг яна бир фазилати шундаки, у доим изланишда. Ҳар бир термани ўз куйи ва овози билан айтишга ҳаракат қилади. Дostonлар айтганда эса, сўзнинг, воқеанинг келишига қараб куй чалади.

Ҳар гал атоқли баҳши Қодир Раҳим ўғлини эслаганимизда беихтиёр унинг шогирдларидан бири куйлаган куйидаги куйма мисралар ёдга тушаверади .

|                                             |                                               |
|---------------------------------------------|-----------------------------------------------|
| <i>Сен борган ерларинг миннатдор бўлиб,</i> | <i>Бормаган ерларинг гинадор бўлиб,</i>       |
| <i>Тинглаган дилларни элу-дўст билдинг,</i> | <i>Ёлтоқ ғанимларни песу-наст билдинг,</i>    |
| <i>Айтмаган сўзларинг дўмбираниг айтди,</i> | <i>Париж ёқлардан ҳам гўмбирлаб қайтди...</i> |

Одатда элнинг ардоқли, севикли фарзандлари халқнинг келажагига жонини фидо қилиб яшайди. Ана шундай фидойи инсонлардан бири Қодир баҳши Раҳим ўғли эди. Қашқадарёнинг ҳадсиз, ҳудудсиз кенгликлари каби қалби ҳам сарҳадсиз баҳши, созчи, овози булбулни доғда қолдирувчи куйчи эди у. Хуллас, ошuftа қалбларни ўзига бир нафасда ром қилувчи овоз соҳиби, қувваи ҳофизаси теран шоир Қодир Раҳим ўғли худди шундай беназир, бетокроп ижодкор эди.

### **Қаҳҳор баҳши Раҳимов**

#### **“ Ўзбекистон халқ баҳшиси”**

Баҳшичилик – санъат, мактаб. Тарихи минг йилларга туташ бу мактаб ҳақида сўз очганда Эргаш Жуманбулбул ўғли, Пулкан шоир, Фозил шоир, Ислон шоир, Абдулла шоир, Умир шоир... Қодир баҳшилар кўз олдимишга келади. Улар ўзининг сеҳрли сози, ширали овози билан минглаб, миллионлаб қалбларни ҳаёжонга солган. Устозлар йўлини тутиб, шундай гўзал анъанани давом эттираётган, кўнгилга чинакам маънода соз ва сўз сеҳрини жо этаётган забардаст баҳшилардан бири – Қаҳҳор баҳши Раҳимовдир.

Қаҳҳор баҳши Раҳимов 1957 йилнинг 2- феввалида Дехқонобод туманининг Хўжамахмуд қишлоғида баҳшичиликда донг таратган машҳур Қодир баҳши Раҳимовнинг хонодонида дунёга келди. Баҳшичилик Қаҳҳорнинг қонида бор. Қаҳҳор баҳшининг онаси Мопархол опа унинг болалигини шундай ҳикоя қилади.

–Дўмбира Қаҳҳорнинг эгизаги десам хато бўлмайди. Раҳматли эрим йўрғадаги Қаҳҳорни бир суйса, созини икки суярди. Қаҳҳор кўкрак ёши чоғида ўчоқ бошида куймаланиб, тандирга олов қалаб юрганимда йиғлаб қолса, отаси раҳматли соз чалиб оутарди. Сизга ёлғон, менга чин, дўмбира садоси янграши билан йиғлаб турган чақалоқ тиниб, оҳангга қулоқ тутганча бир зумда пишиллаб уйқуга кетар, сўнгра отаси:

– Онаси, йиғлоқи ўғлинг ухлади, – дердилар.

Шу – шу Қаххор дўмбирадан бир қадам ҳам узоқлашмади. Оёқ чиқарганидан отаси мактабга ( у киши мактабда ўқитувчи бўлиб ишлардилар) кетганда дўмбирани попугидан ушлаб судраб юарди.

– Бунинг бир куни дўмирамни синдириб қўяди, – деб койинардилар отаси. Тўрт ёшга кирганида бўйига мослаб, қошиқдан сал катта дўмбира олиб бериб қутулдилар. Қаххор бахши ёшлик чоғларини куйидагича ифодалайди.

– Уйимизда тез – тез бахшилар гурунги, гап – гаштак бўлиб турарди. Ҳеч бўлмаганда отамнинг беш – олти жўралари келиб:

– Қодир, янгиларидан айтиб бер – дейишар, отам онамга қозонга ўт қалатиб, овқат тадорогини кўрдирар, сўнгра дўмбира чертиб, дoston айтишга тушардилар.

Меҳмонхонамизга айвондан ўтиб кириларди. Кўпинча менга хонадан жой етмаса, шу ерда ўтириб олардим.

Ҳам соз, сўзнинг унчалик фаҳмига етмасамда, давра тарқамагунча жойимни тарк этмасдим. Шундай гаштакларнинг бирида меҳмонхона тўлиблар кетди. Кўпчилик ичкарида жой етишмаслигидан айвонда чордона қуриб ўтиришди. Мен ҳам уларнинг сафига қўшилиб олдим. Отам шу куни ҳар кунгидан ҳам жўшиблар айтди, дўмбира сайради десам кам бўлар, бир парча ёғоч нолалар қилди.

Ўтирибман, вужудим зир қахшаб, дostonнинг охири кўринмас, одамлар тарқалишни хаёлларига ҳам келтирмасди. Олти ёшли гўдак, туриб кетай десам даврани кўзим қиймайди, тун ярмидан оққанда уйку элтибди. Онам секингина кутариб, жойимга келтириб ётқизибдилар. Кўп ўтмай уйғониб кетибман, дўмбира овози баландлагандан, баландлаб борарди, сакраб ўрнимдан туриб:

– Дoston эшитмоқчи эдим, мени ким бу ерга келтирди? – деб хархаша қилган чатагин даврага бориб қўшилибман.

Отам бирров ховлига чиққанларида яна кўзим илинган экан.

– Болангга қарасанг бўлмайдами, – деб онамни койибдилар.

– Нима қилай, боя жойига кўтариб келгандим, уйғониб кетиб, тоза ғингшиди, охири "Бор-ей, уйкудан қолсанг ўзингга", деб чиқариб юбордим.

Отам:

– Бунингнинг қулоғи дўмбирадан бошқа нарсани эшитмайди. Майли сен дамингни олавер, Қаххорни ёнимга олиб кираман, ётса ичкарида ётар, – дебдиларда, мени меҳмонхонага олиб кирибдилар...

– Мен дoston куйлашни бешикдалик чоғимдаёқ ўрганганман, – деди Қаххор бахши ота-мерос дўмбрасини созлай туриб-отам қирқ ёшга тўлганида бахшичиликнинг энг юқори поғонасини забт эта олган. Негаки шу ёшида мамлакатимиз бахшилари орасида энг кўп – 74 та дostonни ёд олган ва эл орасида куйлаган. Рост, дўмбиранинг саси қон – қонимга сингиб кетган. Бусиз ҳаётимни тасаввур этолмайман.

– Болагимизда уйимизга Қашқадарё ва Сурхондарёнинг барча туманларидан отамнинг шогирдлари тез – тез келиб турарди. Тонгга давур дostonлар куйлашарди. Отам ўзи раҳмдил, бироқ талабчан устоз эди. Қай бир шогирдини баҳсу беллашувда рағбатлантирса, бошқасини жазоларди. Жазога тортилган шогирдларини айтишувдан сўнг алоҳида олиб қолиб, батафсил тушунчалар берар, узр сўрашни ҳам унутмас эди. Отамнинг ана шу хислатларими, шогирдларига ёқиб тушиб, устозидан ҳеч ҳам хафа бўлмасди. Аксинча, атрофида парвона бўлаверарди. Отам шогирдларини, баъзида мени ҳам ёнига олиб, ҳафталаб, ойлаб элнинг тўю маъракаларида хизматда бўларди. Бу эса биз учун "Маҳорат мактаби" вазифасини ўтарди. Нимаики ўрганган ва билган бўлсам, отам ва шогирдлари ёнида юриб, илғаб олганман. Отам зехнимга кўп бора тасанно айтгани ёдимда. Бугун шогирдларимдан ҳам шуни талаб қиламан. Чин бахши халқона бўлади. Халқона дегани бу туғма талант дегани. Бахшига Худо истеъдод бермаса бахши бўлмайди.

Қаҳҳор баҳши, умуман, Раҳимовлар сулоласи ҳақида гап кетганда, дастлаб унинг падари Қодир баҳши Раҳим ўғли, бобоси Раҳим баҳши, катта боболари Жоббор баҳшиларни эсламасликнинг сира иложи йўқ. Негаки, улар ҳаёти мазмунини баҳшичиликдагина деб билмасдан, халқ оғзаки ижоди маҳсули саналган дoston, лапар ва термаларни устозларидан пухта ўрганиб, келгуси авлодга етказишда кўприк вазифасини ҳам ўтаган. Қаҳҳор баҳшининг тоғалари – Ражаб баҳши, Нормурод баҳшилар ҳам баҳшичиликда ном таратган, "тўрғай" овоз соҳиби бўлишган. Термаю dostonларни маромига етказиб қуйлаган. Демакки баҳшичилик Қаҳҳор баҳши Раҳимовлар сулоласининг қонида бор бобомерос дўмбира ҳеч қачон ерда қолмагай. Улар – баҳшичиликнинг ҳақиқий усталаридир.

Қаҳҳор баҳши отасига атаб марсия ёзган: У "Кўринмас" деб номланади. Бу марсияда Қодир баҳшига хос хислатлар маҳорат билан қуйланади.

Чўлда карвон келяпти, олдидан нор кўринмас, Осмонда  
 булутлар кўп тоғларда қор кўринмас. Давом этар йиғинлар атрофларга  
 қарайман, Келбатли, салобатли Отажоним кўринмас.  
 Карвон юрса йўлларда йўл бошлаган нор эди, Баҳшилар  
 бел боғлашса, ҳар йиғинда зўр эди. Ҳурматли эди элда, барча баробар  
 эди, Ор талашиган сардорим эл ичида кўринмас.  
 Оқшом бошлаб dostonни, қирқ кечада битқариб, Алпомишини  
 Ойбарчиннинг висолига етқариб, Ёни – қарининг қалбидан бор армонни  
 кетқариб, Тебраниб қуйлаётган денгиз отам кўринмас.  
 Гўрўғлини ййинатиб толғир отга миндириб, Бог  
 эрамда Мисқолнинг юрагини ёндириб, Зарба қилса арчанинг танасини  
 синдириб, Сел каби оқаётган тошқин дарё кўринмас.  
 Овозидан қув ёғоч мева боғлар шохига, Ҳай – ҳай  
 деган товуши этар Кўтан товига, Мамизига Гўрўғли ташилар эди  
 ёвига. Чин берилиб қуйласа тоғу – тошлар йиғларди,  
 Тулғониб қуйлаганда музлар оқар сел бўлиб, Гар  
 ёғочни мақтаса очиларди гул бўлиб, Даврадаги чолларнинг кўз  
 ёшлари қўл бўлиб. "Қунтўғмиш"ни айтганда нор отам йиғларди.  
 Doston айтса баланд тоғ силжиб келар қошига, Ҳавас  
 билан кўп булут соя солар бошига, Ҳатто метин тошларни  
 келтирарди ҳушига, Гоҳ хўрланиб қуйласа полвон тошлар йиғларди.  
 Минг нағмада чертарди қўлидаги созини, Тоғдай  
 маънога буркаб гапирарди сўзини, Овозга соз қўшарди қўй топгандай  
 қўзини, Жамиратиб айтганда кўкда қушлар йиғларди,  
 Богбон эди гулларга гуллар ўсиб барқ урар, Қодир  
 баҳши номини асрларга топишар, Фарзанди, шогирдлари сел  
 мисоли жўш урар Улуғ баҳшини эслаб гўдак ёшлар йиғларди.  
 Норинг ўлса норчанг бор юкинг ерда қолмайди, Бегинг  
 ўлса бекчанг бор соз эгасиз бўлмайди, Қаҳҳор баҳши отланса мисол  
 яшин келмайди, Хафа бўлма ўзбегим жоним Ўзбекистоним.

Йиллар карвони из солиб ўтаверди. Кунлардан бир кун Қаҳҳор қисматиға баҳшиликнинг нони ёзилганини дилдан ҳис қилди.

– Отам ҳақида гапирмай қўяқолай, онамнинг алласини бир эшитсангиз эди. Бу овозда оналарга хос меҳр-муҳаббат, аёлларга хос мунг, дилларни ўртагувчи оҳанг бор эди. Онам алла айтганларида қўни-қўшнилар ҳам, шу яқиндан ўтиб бораётганлар ҳам эшиқдан сездирмай қараб туришар экан. Ўзимизнинг қишлоқку майли, ҳатто қўшни қишлоқлардан ҳам оналар йиғлоқи болаларини олиб келиб, онамга алла айттиришарди. Мактабга бориб, саводим чиққандан сўнг мен "ўғри"га айландим. Йўқ, бу бировларнинг мол ҳолини умариш маъноси-

даги ўғрилиқ эмас эди, отам ишга кетишлари билан астагина, ҳатто онамга ҳам сездирмасдан у кишининг хоналарига кириб олар, тун буйи қилган ижодларини ўқир, давомини ёзишларини сабрсизлик билан кутардим. Айни ўша кезларда мен ўқиганларим таъсирида дўмбира чертиб, хиргойи этишни одатга айлантирдим. Гапнинг сираси, қулоғим отам чертган дўмбира оҳанглари билан очилди, ғазалхонлигим онамнинг алласидан нолаларини эшитиб шаклланди, бахшилигим "Алпомиш"ни тинглаб юз кўрсатди. "Алпомиш" катта мактаб экан, мукаммал мактаб экан. Бахши бўламан дегани уни тинглаб, мисраларини ёд олиб, оҳангларга жўр бўлиб шу йўлга тетапоя қилар экан. Мен ҳам "Алпомиш" билан давраларга кириб келдим. Отамнинг етовида, у киши айтган дostonларни, у киши ижод қилган термаларни куйлаб аста-секин эл дилидан жой топиб бордим.

## **Конец ознакомительного фрагмента.**

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.